

МИШО ХАДЖИЙСКИ

© ЗАПОРЖЕ

© СТАЛИНО

БЪЛГАРИ

въ
ТАВРИЯ

КЕРЧЬ ©

Карта
на българските села
въ ТАВРИЯ

Мишо ХАДЖИЙСКИ

БЪЛГАРИ В ТАВРИЯ

Добрич
2014 г.

Книгата „Българи в Таврия“ с автор Мишо Хаджийски е издадена от Инициативен комитет за отбелязване на 70 години от доброволното преселване на таврийските българи в България (1943 – 1944), 70 години от насилствено-то им депортиране обратно в СССР (1944 – 1945) и 70 години от предизвиканото самоубийство на Мишо Хаджийски (27.XI.1916 – 7.XII.1944).

Инициативен комитет: Костадин Костадинов,
Радослав Симеонов, Тодор Балкански, Иван И.
Станчов, Рада Въртунинска, Пламен Николов,
Георги Чунчуков

Според познавачи на
българската литература
Мишо Хаджийски е Таврийският
Побит! Препознаването на
книгата отдаваме заслужена
поща на писателя.

Ноември, 2014г.

Т.Ч.

© Мишо Хаджийски, 2014, Трето издание

За настоящото трето издание на книгата „Българи в Таврия“ е използван текстът от второто ѝ издание на Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 1992 г., а корицата е от първото ѝ издание на издателство „Българско дело“, 1944 г.

Спомоществовател: Георги Чунчуков

Печат: Нилекта Принт ООД

До Н. В. Царя на Българите БОРИС III

Царю наш благий, закрила на всички поробени и унижени българи. Към Тебе се обръщаме ние, шестдесет хиляди българи от Таврия – Украйна. Към Тебе мълвим тия слова, дано даде Бог да долетят до Тебе, дано Твоите светли очи, Царю наш, обърнат поглед и към нас, българите в далечна Таврия. С една надежда живеем сега, че Ти няма да ни оставиш нас, както не остави нашите братя в Добруджа, Тракия, Македония, а ги взе под закрила в Царството си... Блазе им, хиляди пъти блазе им, че са под вярната Ти защита.

Не от добрини са дошли нашите прадеди в тия пус­ти места. В 1864 година, по-рано и по-късно, са бягали дедите ни от безчинствата на Молдовските боляри. Тук в пустинната степ в Таврия, те намериха свободна земя, но не намериха щастие, защото всеки българин е щастлив само в родното си огнище на Дунава и Балкана.

В тая война между двете велики държави ние сме разорени и изоставени. Нашите богати села са превърнати в пустини, нашите полета са потъпкани от ботуша на войника. Опустошена е нашата Таврия, опустошени са сърцата ни. Който вятър да ни духне, нас ще закачи, защото сме в чужбина, чужди хора са на власт, всеки гледа своите, а нас българите, потъпчат. Откога русите се мъчеха да ни порусят? Всички школи, църкви, администрация бяха руски. Караха децата ни да учат един чужд тям език, а своя, майчиния, да забравят. Но минаха много години, а ние все пак езика си не забравихме. Из всички български села всички разго-

варят само на български. Своя, българска е носията, песните, битът. Българи си останахме, защото и сърцата ни са български.

Ваше, Величество, Царю наш, закрила наша!

Това писмо го пишем с кръв и сълзи, сълзи по тия, които във войните 1914 – 1920 година тук, в Русия глави невинно положиха. Плачем и за тия двадесет хиляди наши братя, бащи, майки, деца – умрели от глад в (1933) година. Страшни бяха тия дни, Царю наш, и дано Бог не дава да ги види Царството Ти, да ги не познае народът Ти. Много пресни гробове покриха Таврия, хиляди къщи опустяха.

Чухме, Царю, че Царството Ти е съюзно с Велика Германия, дано Бог ти помага във всички твои дела, обаче за едно те молим: нека поне сега ни се облекчи положението, нека немците ни разрешат да си имаме във всяко българско село своя българска администрация, подчинена пряко на немците, но не на русите. Нека и полицията бъде наша, българска, и училищата да са български. Искаме щото нашите деца да учат родния на всички българи език. Прати тук, в Таврия, един свой консул, който да ни защити от всякакви несгоди.

А ний ще се радваме, ако още сега дадеш наредба всички нас шестдесет хиляди българи от Таврия да ни приемат в Царството Ти. Може би за нас там ще се намерят свободни земи да ги заселим. Не сме много, тук сме двадесет и осем села компактно по брега на Азовско море, между градовете Мелитопол и Бердянск. Готови сме да делим радостите и печалите на Царството ти, но да сме под твоя закрила. Ако не може изведнъж всички да се поселим, дай, Царю, път на част от нас, за година – две всички да сме в България. От пустиня бяхме превърнали Таврия в земен рай. Дай ни голи земи и ние ще ги заселим, защото от край време живеем с честен труд.

Писано е това писмо от всички българи в Таврия и оставаме с надежда, Царю, че ще ни прибереш в Царството си.

А сега ще се молим Бог да ти даде дълги години живот и

здраве, да закриля Тебе и Царството Ти от всякакви несгоди.
Дано процъфтява от година на година твоят народ, дано се
множат богатствата му. Дано даде Бог да бъдем заедно, с
това свършваме писмото си.

Долните наши хора са упълномощени
да подпишат това писмо:

Д-р Иван Милчевски	Иван Фуклев, учител
Георги Е. Малев, селянин	Васил Малчев, учител
Мишо хаджийски, писател	Тодор Терзиев, селянин
Георги Соломонов, учител	Георги Върбанов
Танас Чипчев, учител	Димитър Милчевски
Павел Савов, учител	Райна Кочкова
Иван Иванов, учител	Елена Милчевска, учителка
	Ана Милчевска

Горните подписи и текста на писмото свидетелствам.
Старостта на село Инзовка: Петър Милчев
Таврия, Украйна
20 април 1942 г.

БЕЖАНЦИ

Вземете картата на Украйна. По северния бряг на Азовско море, между Дон и Днепър, се простира равнина без нито едно хълмче или гора. Суха, безлюдна степ, с редки селца по брега на рекичките, с богати чифлици-хутори край изворите. Северната част на степта е малко хълмиста, срещат се баирища и камънаци, но долу, по брега на морето, дето степните рекички се разливат, безброй блата и тресавища, гърла и езера превръщат степта в непроходим край. В гъстите тръстики са гнездата на дивите гъски, пуйки, а пръснатите езера и гърлата изобилстват с риба. Дълбоките трапища, сухите дерета са свърталища на хищни степни вълци, които често нападат селата и овчарските кошари.

Това е прочутата Таврида, приказна страна, крайт на безкрайната степ, дето няма ни синури, ни хоризонти. Дето всичко е тъй примамливо за човека. Дето няма писани закони, а всеки живее по инстинкта на борба с невидим враг. Дето няма място за слаби и недъгави. Дето силата е закон.

Тавриди, или Таврия, както се нарича, е била византийска колония, по-сетне - провинция в кримското татарско ханство. Безброй народи и племена са намирали подслон под синьото като водите на езерата и реките небе на Таврия. Хуни, хазари, българи, скити, татари, ногайци... И до ден днешен личат следите от велики войни и преселвания. Личат развалините от татарските аули-селища, гробниците-хълмове на хазарските князе. Минали ордите на непобедимия Чингиз хан, най-легендарния човек откак свят светува. Минали и отминали, а в степта останали гробници, лъкове и стрели на незнайни войни. В битката на бранното поле умирал легионерът. Ордата го погребвала свято: заравяли в златен ковчег трупа заедно с лъковете, стрелите, копията, седлото. Убивали коня и го слагали в гробницата. Убивали слугите и ги погребвали заедно с господаря им. Древните българи, нашите пра-прадеди, като се спускали от Волга към Онгъла, минали през тия земи. Конницата на войнствената бъл-

гарска орда е тъпкала тревите на Таврия. На Калка (днешната Миус), на Берда и Карсак българите са поили конете си. Ордата като страшна буря помитала всичко по пътя си и нямало сила, която да възпре стремителния ѝ полет. Оставили по пътя покорени племена и народи.

През време на Руско-Турската война 1856 г. руската армия прогонила татарите от Крим в Турция, а ногайците избягали - една част в Кавказ, друга - в Мала Азия. След войната степта пак опустяла. Трябвало, естествено, да се засели, укрепи, да се построят крепости срещу силната още Турция. Толкоз повече, че Русия, изгубила войната, не оставяла надежда кога и да е, с един удар да разгроми Отоманската империя, да си пробие свободен излаз през Проливите. В 1856 г. в Париж е сключен мирен договор, така нареченият Парижки трактат, неизгоден за Русия. Южна Бесарабия, Буджакът минавали във владение на васала на Отоманската империя. Молдавското княжество, Буджакът бе населен по онова време с българи бежанци от Ямболско, Сливенско и Одринско. Заедно с отстъпващата руска армия на Дибиш Задбалкански са бягали и българите. По времето на Парижкия трактат бежанците, възлизащи на 200 000 души, били настанени от руското правителство в Буджакът и естествено, нямали желание да дирят нов късмет в далечните степи на Южна Русия. Особено благосклонно се отнасял към тях руският генерал от пехотата, началникът на Южно-руския край Иван Никитич Инзов. Той дал на българите хубави земи и ливади, освободил ги от войниклък и от данък. В Буджакът, освен безбройните селища по брега на Дунава и Прут, израстнали две български градчета - Болград и Комрад. В новата си родина българите се чувствали много добре, но злината придошла ненадейно.

Буджакът минал във владение на молдовските боляри, а заедно с това настанали дни на горчивина и сълзи. Жестоките боляри отнели всички права (лъготи), дадени на българите от руското правителство. Най-хубавата земя и плодородните ниви болярите взели за себе си, а лошата, баирищата и камънаците, оставили за българите. Завист, злоба обземала боляри-

те, като гледали богатите български села и градове. Българите имали също толкова земя, както и другите народи в Бесарабия, и земята била еднаква. С труд, с нечовешки усилия превръщали българите степта в тучни ниви, но само сляпата омраза към всичко българско подтиква болярите да вършат жестокости. Нещо повече, през есента на 1861 г. в Болград молдовските жандари провокирали кървави стълкновения. Били убити и ранени до 150 души българи. За това събитие обстоятелно ни разказва видният бесарабчанин Владимир Дякович, наш историк и журналист. Убийството станало главна причина за масовото бягство на българите от Бесарабия в Таврия. От тия паметни дни се започнало преселването. Тайни руски агенти упътвали бежаните през границата. Есента същата година избягали до 40 000 души, най-будни българи, всички ония, компрометирали се с едно или друго пред режима на молдавските боляри.

Бягали нощем, скришно от жандарите. Рекичката Камчик била на границата. Нощем българите товарели покъщината си на каруци и харби, опитни хора упътвали керваните по глухи друмища към границата, а там казаците ги пресрещали на брега и им помагали да преминат реката. Добитъка прекарвали от по-рано. Разбира се, границата минавали тайно, без знанието на молдовските власти. Но да минеш границата с каруци, да прекараш добитъка можело само в условията на тогавашните "граници" и граничари, тоест с "армаган", подкуп. Нашите българи, изглежда, си послужили с тоя начин и бягството минало без особени инциденти. Граничарите, при туй, лесно се подкупвали. Цялото село Преслав минало границата, като напили стражата. По икиндия стражарите се опили, а по среднощ селото избягало. И не само избягало, ала задигнало и добитъка, покъщината, храната и ония десет хиляди златни рубли, предназначени като откуп пред молдовския каймакамин (господар). Историята с тия десет хиляди е доста поучителна. Кметът на селото Корнев имал големи връзки в Яш и решил да пресели селото си в Таврия по легален път, за да не подложи живота на селяните си на опасност. Каймакаминът, след дълги раз-

мишления, разрешил на преславци да се преселят, ала поискала всяка жива душа по пет златни рубли. Парите били събрани и в определен ден Корнев трябвало да ги занесе в Яш на каймакамина. В поменатия ден всички имали разрешение от самия каймакамин. Няма разрешение само кметът Корнев. Господарят му обещал паспорт след като донесе парите. Дълго мислили преславци как да излъжат господаря, парите да не дадат, и намислили следното. Рублите скрили в един сандък с дрехи. Заедно с всички преславци минало Камчик и семейството на Корнев. Когато всички били на руския бряг заедно със сандъка с парите, кметът повикал жена си:

- Я чакай, жено, забравих нещо да ти кажа.

Корнев тръгнал да иде при нея на другия бряг, но джандаринът не го пушнал.

- Ще избягаш - рекъл той.

- А бе човек, няма да бягам, ще се върна. Ето ми шубата, ако не вярваш.

Корнев свалил от гърба си новата си вълча шуба и я оставил на джандарина. А щом минал границата, извил се и извикал на молдовския стражар:

- Носи поздрав на господаря...

- А че ти няма ли да се върнеш, мошуле?

- Няма.

- Ами шубата?

- Халал да ти е.

Джандаринът се разсърдил и почнал да псува. Дигнал пушката да стреля, но го дострашало от казациите. През лятото същата година в Петербург довтасала протестната нота от каймакамина на Молдовското княжество, в която се искало да се предаде на молдовските власти престъпникът Корнев, задигнал десет хиляди рубли държавни пари. От Петербург било отговорено, че такъв човек сред бежанците няма. А с тия пари после била построена църквата в Преслав, най-голямото българско село в Таврия, основано от бежанци бесарабци.

От молдовската граница до брега на Азовско море бежа-

нците вървяли два месеца. Отпред казаците конници посочвали пътя и закриляли кервана от разбойници, върлуващи по оно-ва време из степта. На Гергьовден бежанците стигнали Днепър. Тридесетхилядният керван се разположил на бивак да празнува деня на св. Георги. Заклали агнета, пекли ги на шиш на огъня, на въртел. Направили общ курбан, всяко село дало по три вола. Селата се движели отделно, едно след друго. На бивак също застанали отделно, но курбана направили общ. Инзовци също дали три вола, но по-угоени, по-тлъсти. И видяло им се несправедливо да ядат месо от общия казан от по-слаб добитък и те, като пускали месото в казана, намушвали го с клечки, за да не се разбърка с другото. Като се сварил курбанът, инзовци извадили месото с клечките. Поради алчността им ги нарекли „вариклечковци“ и тоя прякор и до ден днешен се чува в Таврия. Щом стане дума за инзовци, казват: „Познаваме ги, вариклечковци“.

В същия ден от Екатеринослав пристигнал конник казак с царския указ за бежанците. Като ги поздравявал с встъпването на руска земя, цар Александър им давал големи привилегии. Освобождавал ги за десет години от данък и за двадесет и пет години от войниклък. Царят им определил земя за заселване - брега на Азовско море, между ногайския аул **Бердянка на река Берда** и на запад до селището Кизияр (днешният град **Мелитопол**). Тая земя, повече от 8 000 квадратни километра, с три реки и едно ногайско селище, се давала на българите. От хазната белият цар подарявал на всеки българин по 15 златни рубли и пет пуда (80 кг) жито за семе. И най-главното, което така зарадвало бежанците, бил хаберът, че на всяко венчило се дава по 50 десетини (500 декара) земя.

Три дни, по случай царския указ, бежанците яли и пили, та водите на Днепър се чудели. За да получат повече земя, нашите българи са досетливи - изпоженили младежта. Тук, на брега на Днепър, импровизирали църква и понеже имало и свещеници, венчавали сгодените. В тия три дни, разказва дядо Иван Калесника от Инзово, който е още жив и помни преселването, вен-

чавали ден и нощ, без почивка, докато свещениците не преграбнали да пеят „Венчаются раба божия“... Венчавали тринадесетгодишни хлапета за вдовици! След като се получили нужните 500 декара, „бракът“ бивал анулиран, и то много лесно: свещениците унищожавали църковните книжа и всеки, който си бил ерген или мома, такъв си и оставал, без най-малко накърняване на честта. Така алчността карала хората да лъжат Бога и Царя. Разбира се, това останало в голяма тайна и руските власти нищо не подозирали, учудвали се само, че българите много рано се женят.

След веселбите по Гергьовден бежанците минали Днепър със салове. Зад великата украинска река се простирала безкрайна дива степ без нито едно селище. Нямало ни път, ни пътеки. Тревата била толкова голяма, че скривала кервана, разтеглил се на десет километра. Казаците вървели отпред и през всичкото време стреляли, за да плашат вълците и разбойниците. Нощем, като оставали на бивак, спирали каруците „на кръг“. По средата запирали добитъка. Край огнищата - котлоните, се настанявали бежанците. Глутници вълци идвали към бивака, виели страшно и не се плашели дори от гърмежа. Често отвличали добитък, а в една песен се пее как вълци отвлели мома и ерген, които се задиряли до каруците.

Няма съмнение, като се знае характера на степните вълци, че това е било истина. И досега се срещат те по нас, в Таврия. Лете се крият в трапищата из степта и дълбоките балки покрай морето. Зиме нападат селата, разкъсват кучетата и отвличат добитъка.

Пет дни вървели бежанците през степта, докато стигнат **река Молочна** и селището **Кизияр**, границата на Таврия. Тук всеки получил парите и житото, а казаците се върнали назад. В кизиярската църква бежанците отслужили молебен и на другата сутрин минали реката. Тук била същата степ, без нито едно селище; виреел висок треволяк, а наоколо върлували вълците. Държавният друм (шлях) от Кизияр за Бердянка се познавал само по това, че тревата по него била малко поотъпкана от минава-

щите понякога конници казаци или чиновници, царски слугари.

Бежанците се спрели на бивак до морето, дето днес е село Ботево, и стояли цял месец, докато избрани от всяко село хора определят мястото за поселване.

Три рекички прерязвали степта: Лозоватка, Карсак и Обитшна с притока Сиси-Кулак. В долините на тия реки са избрали място заселниците. Само Паланката, Троянът, Софиево, Андрово и Палаузово са се отбили встрани в безводните места по границата на Таврия. А тук, до Кизияр, на западната граница, на брега на езерото Молочно, се поселили тропокевци, махленци и търновчани.

Тепърва трябвало да се изчисти степта. Бежанците изкопали колиби и мази за децата си, подпалили тревата, та опожарили цялата степ. И в Бесарабия бежанците навремето са разчиствали по такъв начин степта.

Цяла Таврия пламнала в огньове и нощем, при воя на вълците, бежанците по огъня разпознавали къде са се настанили селата. Пожарището унищожило много вълци и змии и степта станала по-спокойна. След огъня вървели първите орачи с дървени рала. За пръв път те разоравали тая заспала във вековен сън земя.

Тъй минало лятото в първи грижи и работа. Към Покровден паднала слана, а след нея и сняг. Първата руска зима била жестока. А бежанците я срещнали в колибите си, опушени с тръстика, с котлон по средата. За добитъка нямало оборища и сайванти, едва успели да им стъкмят навеси от тръстика. Ала навесът бил повече за сянка, отколкото за мраз. По октомври скрипнали мразове, та добитъкът измрял. Почнал се мор и сред хората. Появили се вълци от трапища и дерета, и страшно виели по баирищата. Храната се свършила и нямало откъде да се набави. Като на безлюден остров били тия нещастници, прокудени от родни пепелища в далечната неприветлива земя. В тъга и отчаяние минала зимата. Забравени от хората и от Бога, бежанците са намирали утеха в песните, нарежданията и плаحوвете. В тесните димни колиби момите се събирали на седенки. Край ог-

нището старите разказвали за далечния незабравим край, родния балкан, гдето върлуват смели юнаци-хайдутути. Свирел кавалът, отпявал му тъжен момински глас. Бежанците проклинали съдбата си:

Да се провалят болградци,
Болградци касаболлийци.
Първия й, холам, Еманди,
Втория й Мунджи Панайот,
Третия й, бре, Узунова,
Четвъртия й Георги Минков,
Петия Длигор Назлиев,
Шестия Хаджи Уроза,
Седмия й, холам, Дропуло.
Че тий ми света прънсая,
Света ми Българията.
Майки с деца разделя
В Таврия ги пратия,
Та ги с русите смесия,
Та ги русите крусая,
Крусая, покрусват ги:
Какви са черни българи,
А пък на царя пофални.
Сичките кълнат, провалят,
Най-много кълнат Еманди:
Да се провалиш, Еманди,
Душа ти място да няма,
Ни в рая, нито в Джендема,
Майки от деца отдели,
Братя със сестри раздели.

СЕЛАТА В СТЕПТА

Пролетта дошла рано, по март. Стопил се снегът, потекли води, та заляли колибите и кошарите. Поникнала първа мора-

ва. Добитъкът, колкото останал, бил спасен. Подир Великден излезли да сеят. С железни саковски плугове, докарани от немските села, разоравали целината. Сели просо и царевица. През първата година реколтата била хубава и никой вече не проклинал Еманди. Разбрали, че земята тук е хубава, сочна и ще ги кърми като майка.

За кмет на селището Бердянск бил назначен българинът Тодор Велков. Кметът българин решил да построи в селището пристанище, та да дохождат параходи в Таврия, да се отвори търговия. Извикали майстори от Русия, а работници били българи от селата, бежанци, новите стопани на Таврия. Пет години траял строежът, а на шестата, пролетта, отслужили молебен и водосвет. Заливът бил дълбок, удобен като закритие от бури. Същата година дошъл първият руски параход от Мариопол, докарал плугове и сеячки за българите. В Бердянск се настанили първите търговци. Българинът Янко издигнал до пристанището големи хамбари-магазини. Купувал жито от българите и го продавал на турци и гърци. По това време в Бердянското пристанище идвали вече турски и гръцки параходи.

По-късно Янко строи пристанища в Ногайск и Каленчак, днешното село Ботево. Там издига хамбари, прекупва и продава жито, кожи и добитък. От бай Янко той става господин Янко, а по-късно и милионерът Янко. Всъщност никой не знае колко милиона има Янко в Петроградската банка, но в цяла Русия знаят за големите му житни хамбари не само в Бердянск, Ботево и Ногайск, но и в Николаев, Херсон и Одеса. А бай Янко дошъл в Таврия гол бежанец, без счупена пара в джоба, пеш, понеже нямал ни кон, ни каруца. По Гергьовден една нощ търсил жълтици в татарските гробища, търсил и намерил, та оттогава почнал търговия.

След десет-петнадесет години Бердянск се разраства. От малко рибарско селище става градче с десет хиляда жители. Немски инженери построяват малки фабрики за селскостопански машини. Издигат се нови улици, високи каменни домове. Бердянск придобива вид на пристанищен търговски град с

митници, търговски фирми, магазини за жито и рибни фабрики. А кметът Тодор Велков получава титлата потомствен дворянин.

Във всички български села кметовете били българи, избрани от народа. Избирали обикновено най-старите, най-мъдрите, отличили се като първенци още в Бесарабия и в най-старото отечество - България. Съд нямало, ако някой се провинявал, осъждало го селото. Най-често наказанието било следното: при леко престъпление, кражба или шмекерлък престъпникът бивал изгонван от селото. Ала убийството се наказвало с убийство: престъпникът бивал убит с камъни и трупът му хвърлен на междата (синура) в къра между селата, за да не се знае в кое село е убит. Наказанието извършвало цялото село. Престъпникът бивал вързан „на кол“ сред село на мегдана. Връзвали му очите, свещеникът чел молитва, а след това всички селяни мъже (жените не присъствали), хвърляли камъни. Бозна от кои времена е останал този обичай на самосъд, но характерното е, че той се е запазил и до ден днешен. В Таврия, наистина, убийствата сега не стават на мегдана, но ако хванат конекрадец или разбойник, убиват го и го хвърлят в къра на междата. Още от първите години на преселването самосъдът бил строго преследван от руските власти и авторите му се наказвали. Но нищо не е накарало нашите българи да се откажат от него. В повечето случаи властта е била безпомощна да открие авторите, понеже не е знаела в кое село е станало убийството и, най-главното, че никой от българите не изказвал тайната.

Обичаите, народните поверия и закони са се запазили в първобитна форма и представляват жив интерес. В отделна глава ще се спрем върху тях, понеже те са по-особени от тия в България, развивали са се, както и говорът ни, под чуждо влияние и са една смесица на старото наше с чуждото.

Българските села в Таврия днес са двадесет и осем, освен малките чифлици-хутори из степта. Отвъд езерото Молочно, на западния бряг, е разположено селото **Първо-Търново**. Селото има до двеста къщи, църква, народно (първоначално)

училище и библиотека. Първотърновчани са откъснати малко от българските села и говорят им не е чист. Селото е останало от оная паметна 1862 г. пролетта, когато част от бежанците са се върнали в Бесарабия. Редом с Първо-Търново има няколко села, населени днес с украинци, обаче основателите им са били българи, което личи от запазилите се имена: Болград, Еленово, Варвара и др.

Отсам езерото имаме две села - **Тропокево** (официалното е Гирсовка) и **Махала** (Надеждино). Всички наши села имат по две и дори по три имена. Едното е българско, общоприето от народа, другото е официално руско и третото често пъти е татарско, по име на мястото, дето е основано. В скоби ние ще посочваме само официалните руски и татарските имена.

Махалата е бедно селце, според тамошните понятия, понеже почвата е песъчлива. Земя обаче им била дадена двойно повече, отколкото на останалите българи. Махленци имат хубави лозя. В селото има народно училище и читалище. Същото е и в Тропокево. Двете села са на три километра едно от друго, по брега на езерото. В тия села до 1934 г. най-много върлуваше маларията. В Махалата е много развито бубарството, работено по примитивен начин. Тропокевци и махленци се славят и като добри рибари. Целият град Мелитопол се снабдява с риба от тия две села.

Встрани от тях, на северната граница на Таврия, до немските колонии е селото **Паланка** (Федоровка, Българска Покровка). То е малко, но доста заможно. Слави се с изработката на кожи (чембарлък). Негледайки на отдалечеността си, българите тук са запазили родната реч. В говора им личи македонският произход. Покровци са се проявили като добри българи през време на глада в 1933 г. Това селце единствено в Таврия не почувства глада и с помощта, която направи, бяха спасени много българи от гладуващите села. В селото има народно училище. Тук най-много се разпространяваха българските вестници, книги и списания.

Към изток на река Сиси-Кулак, приток на Обитошна, е раз-

положено село **Радолово**. То е дало доста интелектуалци, дейци на българщината. Оттук е родом писателят Никола Шимов, журналистите Димитър Паскалов и Александър Кетков (последният беше дълги години редактор на списанието „Бъди готов“ и директор на държавното българско издателство в Киев). Три километра от него на река Чакрък, също приток на Обитошна, е село **Гюнево**. То е известно с хубавото си училище-прогимназия. Дълги години в това село са работили българските учители Атанас Рупчев, И. Христофоров, Мария Дочева, Никодим Велчев и др. От Гюнево е и артистът-режисьор на Държавния български театър Стефан Кунчев, талантлив изпълнител на първостепенни роли в „Хъшове“, „Откраднатото щастие“, „Разлом“ и др. Селото е разположено на двата бряга на Чакрък, с китни градини в харманите и лозя зад селото, към Трите извора. В края на юни по жътва зреят черешите и в Гюнево идват от всички села на „череши“. Ядат ги тук по своему, с мед, който също го има в изобилие. Гюневци са доста религиозни и църквата им е затворена едва към края на 1935 г., докато в другите села това стана още през 1930 г.

По пътя за град Бердянск са четирите големи села **Софиево**, **Палаузово**, **Андрово** и **Троянът**. В Софиево е роден прочутият руски художник Бродски; доскоро, до войната в селото имаше музей на негово име. На времето си Бродски бе подарил на софиевци няколко свои картини и една малка електроцентраля. Софиево е прочуто с памучните си ниви. Всяка година селото сее освен зимници и летници и до 3000-5000 декара памук. Руският журналист Семен Сумни бе написал студия за софиевци „Обновено Софиево“ с доста похвални неща за нашите българи като добри земеделци.

В **Андрово** има прогимназия, дето се учат деца и от **Троянът**. Последното е гара на ж.п. линия Днепропетровск - Бердянск. А недалеч от селото са големите петролни фабрики. До Бердянск има десет километра.

Бердянск днес е градче с 56 000 души население, 10 000 от които са българи. Една част от града, до аеропланната фа-

брика, е заселена изключително с българи, главно градинари и работници в Крекинг, аеропланната фабрика, фабрика № 49, азовския и черноморски заводи и бердянското пристанище. Градинарите от Троян сеят прочутото в Украйна троянско зеле и развъждат добитък. Два пъти в седмицата в града има пазар. Дохождат селяни от околните български села и колиби и в тия дни Бердянск много прилича на Ямбол. Същата българска носия, говор, глъч, шум. Дори гражданите руснаци в търговията си говорят на един развален български език, смесица от наши и украински думи, и човек се чуди на изкуството им да подражават. След тържището селяните тръгват на „дюген“ и целият град се изпъстря с бордови шалчета, бели престилки, тюлбени, сакове, кожухчета и антерии. Жените са нагиздени във всичко ново, с мерджани и мъниста на шията. Мъжете са облечени - ако е зима, с дълги овчи или вълчи шуби, големи овчи капи, с традиционните цървули и навои, вместо тъкани вълнени гащи - овчи кожи, така наречените чешири. Лете - с антерии и същите капи. И не му е задушно, тъй си е ходил нашият българин някога, тъй си ходи и днес. И като го гледаш, току ще речеш, че си в Ямбол на тържището на Каргона, а не в Бердянск, в далечна Русия.

Седем километра от Бердянск, по друма за Мелитопол е нашето село **Куца-Бердянка** (Луначарско). То е на самото море. Има хубави лозя по брега. Отдавна е прочуто като курортно място. Лете от северните градове идват летовници.

За тях са издигнати красиви вили, домове за почивка, санаториуми. През време на последната гражданска война в Испания, в Куца-Бердянка при нашите българи гостуваха повече от двеста малки испанчета, изпратени от международния Червен кръст. В Куца-Бердянка живеят 50 семейства молдавски власи, които обаче напълно са се побългарили и разговарят само на български. Това е впрочем единственото наше село, дето има толкова чужденци. В останалите чужденците представляват съвсем незначителен процент, едно-две семейства на 3-4000 души население. От Куца-Бердянка по друма се отива в Бано-

во, разстоянието е близо 30 км. Помежду им няма други села.

Баново е малко селце, разположено на река Обитошна, доста бедно и може би затова е получило прякора „дрипавата Бановка“. Надолу по реката до самото море е разположено най-голямото наше село **Преслав**, наречено тъй в чест на старата българска столица. Днес Преслав е културният център на Таврия, а до 1917 г. и административен. Тук се поместваха волостното (околийско) управление, волостният староста, писарят и стражата. Преслав наброява повече от четири хиляди души чисти българи. Четири-пет семейства руси, немци и гърци, които живеят в селото, са се побългарили. Говорят само български и дори имената им са български.

Преслав е разположен на десния бряг на Обитошна, на баир. От който път да вървите за Преслав, още отдалеч се вижда висока бяла сграда сред мегдана. Това е Преславската гимназия, първото българско училище в Таврия. Гимназията е съградена с ръцете на българите още в 1875 г. и доста време е била българска. В 1918 г. гимназията бе превърната в педагогически техникум, средишно училище за подготовка на учители. В техникума имаше богата българска библиотека от 50 000 тома. Директори на училището бяха Райна Кандева, Невена Генчева, Нейковски, Иван Папазооглу. Последният е чист българин от Одеско и е запазил старото си родово име. Райна Кандева е авторка на няколко български христоматии и читанки. Редактирала е българското детско списание „Бъди готов“ и младежки технически вестник. Била е редакторка на първия български вестник в Таврия. Невена Генчева е най-популярната жена журналистка и писателка, тя се прояви и като добра общественичка. Във всички културни начинания из селата тя взимаше най-живо участие. Често уреждаше литературни четения и сказки. С нейна помощ бяха изнесени български пиеси. Сътрудничесеше във всички български вестници и списания в Таврия; известна е като авторка на букварчета, читанки, детски разкази и повести. Тя първа донесе в селата ни „Шуми Марица“. Едно лято, още като ученик в гимназията, бях в Преслав.

Вечерта в салона на селския клуб студентите от техникума бяха изнесли Вазовата пиеса „Хъшове“. В антракта на последното действие на авансцената излезе един студент и обяви, че след спектакъла ще бъде изпълнена новата българска песен „Марица“. Всички помислиха, че ще пеят влашката песен „Марица, Марица, тинери фетица“ - доста популярна из нашите села. Каква голяма беше изненадата, когато чухме съвсем друго. Порази ни простата на пръв поглед мелодия. Но имаше в нея нещо необяснимо, което плени сърцата ни. Вместо „генерала с нас“ студентите пяха „знамето е с нас“, защото думата генерал щеше да донесе големи неприятности на всички. На другия ден целият Преслав пееше „Марица“. Пееха я дори на седенки, без да знае някой, че това е българският марш. И това добро дело бе работа на Невена Генчева.

Преславската гимназия е дала видни люде не само на нашата Таврия, но и на Русия. Нашият именит български писател Никола Фуклев е роден в Преслав и е възпитаник на гимназията. Той е автор на няколко тома битови разкази и на романа „На позлатената земя“. Димитър Марков, нашият лирик, е също преславец. В преславската гимназия е бил ученик на времето си Атанас Върбански. Заслугите на тоя скромен човек са неоценими. В 1910 г. в Таврия за пръв път излиза българската книга „Песните на бердянските българи“. Авторът е Атанас Върбански, събирач на народни песни и умотворения. Много от българите за пръв път в живота си виждат книга на майчин език. Успехът на песните бил извънредно голям. За два-три месеца целият тираж бил разпродаден. Разпространявал я сам авторът. С каруца обикалял селата, продавал я срещу пари, сланина, брашно, па дори и вино. В касовата книга на Върбански се е запазила следната бележка: „На бай Васил Кръчмаркин за пет оки вино дадени пет бройки“. Дядо Васил Кръчмаркин от село Инзово се помина преди няколко години. Той потвърждаваше, че действително е купувал песнопойки от учителя за кръчмата си, „да четат хайманите, та да помнят дяда си Василя“. Хаймани са, сигурно, посетителите на кръчмата,

необичани от дяда Василя, защото, както твърди преданието, дядо Васил, макар и да бил кръчмарин, вино не пиел.

Преславската гимназия даде най-много видни българи. Д-р Топалов, д-р Парапанов, Георги Соломонов, д-р Иван А. Милчевски, Гришо Балабанов, Сашо Мунтянов, З. Димитров, Васил С. Хаджийски, Иван Гогунски, полковник Малаков влязоха в историята на българска Таврия като будни национални дейци, ратуващи за светли бъднини на нашия народ.

Преслав, както казахме, е културният център на Таврия. Освен гимназията, в селото има три народни училища, две на стария и едно на новия площад. Селото е прочуто с хубавата си бяла сол към Панско, на брега на морето. С преславската сол се снабдяват селата и една част се консумира в други области. В гърлото на Обитошна и в морето има много риба. Ловят я обаче малко, колкото да се задоволят нуждите на Преслав и околните села. Селото е чисто, всички булеварди са посипани с пясък. Преслав е и богато село. Къщите тук са каменни. Дворищата са посипани с пясък, обградени с високи каменни дувари или огради, както ги наричат тук.

По река Обитошна няма повече села. Но да минем по-натък.

Откъм Романовските баирища взема началото си малката степна рекичка Лозоватка. По двата ѝ бряга сред равен кър са най-богатите наши села. От север първото е **Коларово** (Романовка) с 2500 души жители, 6000 декара земя и богати пасища. От 1929 г. в селото има гимназия. В 1925 г., когато Таврия стана национален (автономен) български район, в Коларово, като най-близко село до железницата, бе настанено административното управление на района. Наскоро бяха издигнати хубави двуетажни сгради - на гимназията, на дома на районното управление и др. В центъра на селото бе построена сграда за театър, с механизизирана сцена и зала за библиотека. А по-лани бе довършена сградата на новата болница със 100 легла. В Коларово излизаха два вестника на български език.

Четири километра надолу по Лозоватка е село **Еникьой** (Ве-

чеславка). Оттук е родом адмирал Кара. Селото е разположено по двата бряга на Лозоватка. Еникьойци са дали доста интелектуалци, главно учители и агрономи, някои от тях днес са в България. В Горна Джумая живее Ванко Ганчев, един от бившите водачи на българския културен съюз в Таврия „Просвета“.

Още четири километра надолу по брега на Лозоватка и пред нас е **Мариино**, скрито сред каваца и салкъми. Селото е като оазис в равна степ. Лозоватка тук криволичи. Колкото по-надолу, по на юг, толкова реката става по-широка и повече са завоите. Бреговете ѝ са ниски, обраснали с тръстика. Пътят покрай брега от Мариино ще ни заведе в **Горни Вайсал** (Дияново). Селцето е малко, надали има 150 къщи, но е прочуто с песнопойци и танцувачи. Вайсалци са от търновско и доста добре са запазили говора си. Днес само те в Таврия говорят „хлеб“, „млеко“, „преспа“, т. е. чистия литературен говор. В повечето наши села произношението на тия думи е чрез я. До ден днешен в Горния Вайсал свирят само с кавал и гайда и в никой случай с хармоника, което се среща в другите села. И днес съществува в селото народният български ансамбъл, воден от селянина Тонев. Ансамбълът два пъти е ходил в Киев на културните събори. Давал е концерти дори от сцената на Киевския академичен оперен театър.

Редом с Горния Вайсал е прочутото село **Орманджи** (Инзово), най-богатото село в Таврия. Било е време, когато се е наричало златно Инзово. В един руски лагер се пее:

Золотая Инзовка,
Серебряний Преслав,
Медная Диановка,
Железний Корсак.

Златната част от селото днес е в развалини. Но и запазилото се е още хубаво и скъпо. Селото е разположено на десния бряг на Лозоватка, в равнище. По брега на реката са орманджийските лозя, които заемат една площ от 15 000 декара. А общо селото има 80 000 декара удобно землище. До 1917 г. селото имаше повече от 120 конни и моторни вършачки, до 500 же-

тварки. Всяка пролет инзовци изкарваха на пасището в Толоката 50 000 овце. Това приказно богатство, разбира се, се дължи само на упорития труд, на обичта към майката земя, на каквато е способен нашият българин. В Инзово имаше десетина селяни с по 2-3000 декара земя, с 15-20 коня в обора. Първите богаташи живееха на средната улица. В Горненско богати бяха дядо Панталий Стамов и братята Божкови, а в Долненско - Чернокалята, Помощникови, Хаджи Иванови и Генови. Ала дето е Бог, там е и дяволът, - казват по нас. Нашият българин е свикнал да ходи с чешири и кожухчета, та и лете ходи с тях. Най-богатият човек в Долненско - Ванчето Гърбоносия се хранеше и в празник, и в делник с пипер. А хамбарите му прасяха от храни.

В Инзово е роден Иван Гедиков, талантлив самобитен поет. Паметта на този бележит български книжовник е увековечена в духовитите му лирични стихове.

От 1929 г. насам в селото има гимназия. Инзово разполага с болница с 25 легла, амбулатория и ветеринарна лечебница. Много труд и грижи са положени за пазене на здравето на нашите българи от д-р И. Неусихин и младият, талантлив д-р Иван Милчевски, борец в науката и в съдбините на българска Таврия.

Инзово е дало на Таврия голям брой интелектуалци. Много младежи са завършили образованието си в първите университети на Русия, особено в Киевския и Ленинградския. Дядо Томан Томанов Иеговски, един от най-старите наши народни учители, учителства и досега, нехаейки за 76-те си години. Дядо Томан е притежател на голяма българска библиотека. На полиците ѝ ще намерите стари книги от Иван Вазов, Елин Пелин, Пенчо Славейков, кой знае по какъв път стигнали в Таврия.

Лозоватка зад поповото лозе прави завой към морето. Тук вече бреговете са толкова ниски, че водата прелива при всеки дъжд. И цялата низина към Гърбатия мост е тресавище. Зад моста, до самото море, е последното българско село по Лозо-

ватка, **Долният Вайсал** (Райновка). В гърлото на реката вайсалци ловят риба, имат си хубави лодки и мрежи. По брега на Лозоватка и морето, на песъчливо землище, са лозята им. И поради това, че мястото е песъчливо, гроздето тук най-рано зрее. Долният Вайсал е единственото наше село, където има хубаво вино. В останалите села лозята са на чернозем и гроздето не успява да узрее.

Най-много български села има по река Карсак, успоредна с Лозоватка. Карсак също взема начало от север, дето са немските села, и се спуска надолу, към морето. Бреговете ѝ на север са стръмни, а долу към морето ниски,

Зеленово е голямо село, разположено на изток от Карсак. Брои до 3000 жители. До 1937 г. в селото излизаше български вестник, редактиран от Д. Бояджиев. В селото има машино-тракторна станция, която наброява повече от 50 комбинирани жетварки, 80 трактора, голям брой сеячки и други.

Малко по-надолу е село **Манойлово**. То е на десния, висок бряг на река Карсак. Манойлово е родината на нашия писател Александър Власов. Бащата на писателя е руснак занаятчия, дошъл в Таврия преди 40 години. Цялото семейство Власови се побългарява, нещо повече, синът Александър става български писател. В 1938 г. излезе от печат първата му книга разкази „Моята родина“. Манойлово е прочуто с планината си Карсак, или както я наричат в околните села, Карсак-могила. Това е единствената планина в Таврия. Тя е подземно продължение от Кавказките планини и е последната върховина на Донецкия Кряж. От върха на Карсак-могила се виждат околните села, а нощно време и бердянският фар. До 1917 г. планината бе разработвана от едно белгийско дружество. Белгийците вадеха желязна руда, но не я топяха в руските заводи, а я пращаха в Белгия. Карсак-могила е малка планина в степта, далеч от железница. Рудата до най-близката гара Нелговка прекарваха с каруци, което костваше доста скъпо. При това рудата не бе от първокачествените.

В Русия имаше много неразработени места с по-хубава

руда. И мнозина се учудваха защо им е дотрябвало на белгийците Карсак-могила, когато имаше нещо по-изгодно. Тайната се разкри едва след революцията. Оказа се, че под вид на **желязна** белгийците намирали **златна** руда. През годините на гражданската война мините бяха изоставени и до ден днешен не се разработват. И до ден днешен златото чезне в недрата на Карсак-могила.

Карсак-могила е свързана с доста народни легенди. По-вярното е, че много легенди, донесени от Балкана, са преработени от народа, като са обвързани с името на единствената планина в Таврия. Златоглавият ѝ връх е вечно скрит в мъгла и омара, а долу, в подножието, е тихата рекичка Карсак.

Два километра по течението на Карсак е село Горния **Кара-Агач** (Петровка). То е едно от трите Караагачи по река Карсак, преселници от бесарабското село Караагач. Струва ми се, и в България, в Тракийско, старото им място още се нарича Кара-агач. Днес Горният Кара-Агач е богато, хубаво село, живописно планирано по бреговете на Карсак. **Средният Кара-Агач** или Машкир (Първо Николаевка) е наблизо. Лозята и градините са синурите между двете села. Наблизо е и Долния Кара-Агач (Ановка).

Надолу по брега на Карсак, на 10 километра разстояние, е село **Чушмелий** (Степановка). Селото е малко, но богато. Победно е **Богданово**, съседното с Чушмелий село. И двете са прочути с хубавите фонтани-извори. Водата е лековита, обаче с неприятна миризма и затова малцина я пият. Дори на събора, който става всяко лято в Чушмелий, другоселци, като идват на празника, носят в тачанките си варелчета с вода. В Чушмелий българинът Шунтов имаше голяма валцова мелница.

Недалеч от Богданово са двете наши села по Карсак, **Строганово** и **Ботево**. Те са по двата бряга на реката и са съединени с мост. Строганово не се отличава от другите наши села с нищо особено. Същите каменни хамбари, същата плодородна земя в изобилие. И тук вземат богатата реколта. Морето праща хладина, тъй жадувана в задухата, и житото не страда от **препал**.

Ботево е голямо село с 4500 души жители. Намира се в ъгъла между река Карсак и морето, до гърлото. Тук е прочутото ботевско пристанище. По брега на морето чезнат гигантски магазини-хамбари за жито и храни. В Ботево есен от цяла Таврия селяните докарват жито за продан и селото скоро се превръща в малко търговско градче, каквито ги има много в Южна Украйна по бреговете на Черно и Азовско морета. От 1922 г. селото носи името на Христо Ботев. Дотогава се наричаше в официалните карти **Цареводаровка**, а сред народа - **Каленчак**. В Ботево излизаше български вестник, редактиран дълго време от нашия журналист - тавричанин Васил Киса, а после и от Кирил Рупчев. Селото е успоредно с Карсак, в центъра има двуетажни каменни къщи. Тук са митницата, търговските фирми, безброй магазини и складове. В Ботево има две големи валцови мелници и няколко вятърни. Общинската електроцентра-ла дава електроенергия не само за Ботево, но и за Строганово. Ботевската гимназия, отворена като българска още в първите години след гражданската война, е най-известното ни българско училище в Таврия. Дългогодишен директор на гимназията е бил Кирил Рупчев, журналист, родом от Преслав. В Таврия Ботево е известно не само с търговията си и пристанището. Половин век съществува известната в цяла Украйна Ботевска болница, поддреждана от д-р Иванов. Тук идват да се лекуват болни главно от болести на стомаха. Като ценен лек е прочутата Бабановска вода. Болницата е с 85 легла, има персонал повече от 30 души, рентгенов апарат, скъпи операционни уреди, собствена зеленчукова градина. Рентгенови апарати има освен Ботево в Коларово и в Инзово.

Изворът Балабаново е на половин километър от селото. Водата е лековита, с голям процент подземни газове. Лекуват се главно болни от язва в стомаха. Проектираше се да се строи фабрика за събиране на лековитата вода. Но и без туй идваха в Ботево болни от всички краища на Русия. Такива извори в селото и околностите има много. На повърхността на водата се отделят газове. Често пъти вечер младежта ги запалва, тогава

цялото село се радва на хубавата гледка. Изглежда, че гори цялата степ. „Гори водата“, казват селяните.

А зад селото, там където е гърлото на Карсак, се намира прочутото селско тресавище. Доскоро то бе известно като свърталище на магьосници и русалки. Един видял нощем месечината да слиза в тресавището, друг видял с очите си магьосници да яздят метлата. Тресавището е царство на нечистотии и дори добитъкът не пасе там, макар и пролет да расте хубав, сочен карабичен. И наистина, защо добитъкът отбягва това пасище? Хората вярват в таласъми, но добитъкът би могъл спокойно да пасе. От това странно явление бяха се заинтересували геолозите. Идваха инженери от Москва и Киев, цяла година газиха тресавището и стана ясно защо добитъкът избягва тия места: по водата плават маслени петна, с такива петна е покрита и тревата. При туй в тресавището се носи лоша миризма на газ, която добитъкът не търпи. И откриха инженерите, **че под тресавището, дълбоко в земята има големи петролни езера**, и че цялото Ботевско землище е върху такива езера. Петролът е открит, но неразработен. Войната попречи за това.

РАЗМИРНИ ГОДИНИ

Като есенни бури, които чупят и кършат всичко живо, отшумяха годините на Гражданската война. Малка Таврия стана арена на политически борби и страсти. В края на 1917 г. в Русия стана превратът. Временното правителство на Керенски бе свалено. На власт дойде правителството на Ленин. Недоволните от това стари руски генерали забягнаха към покрайнините на Русия и там се разбунтуваха. Генералите бяха поддържани от Англия и Съединените щати. В Сибир генерал Колчак създаде правителство и армия с цел да възстанови монархията. Архангелск и областта бяха окупирани от англичани. Одеса - от французи. Николаев и Херсон - от гърци. Далечният изток - от американци, и т. н. В самата Русия върлуваха десетки най-различни армии, като тия на генерал Юденич, Краснов, Шку-

ро, барон фон Врангел. В 1918 г. украинският народ обяви независимост. Примерът им бе последван от грузини, белоруси и средноазиатските народности.

Към 1918 г. учителят от нашето украинско тавричанско село Гуляй Поле - **Нестор Махно** дигна селяните от Таврия на борба с чуждата окупация. Бързо се създадоха отреди, въоръжени по най-примитивен начин. Нестор Махно намери поддръжка и в българските села. В Палаузово, Дианово, Троянът и Ботево се формираха въоръжени отреди. Нестор Махно обиколи българските села и подкани жителите им да вземат участие във въоръжената борба.

На митингите Нестор Махно говори на български, а позивите съставя адютантът му, понеже самият Махно знае лошо български. Цяла година борба с окупантите и Нестор Махно заема една територия с 8 000 000 души. Държавицата му се простира от бреговете на Азовско море до Кременчук, от Донбас до Днепър. Цялата тая територия е обявена за „свободна анархистична държава“. Седалището на правителството остава Бердянск. В Бердянск, освен позивите, излиза и вестниче на български език. Българска Таврия става провинция в анархистическата държава. В селата обаче се запазва самоуправлението. Оставени са кметове, писари и народната българска стража. Така пожелават българите и Нестор Махно не се противи, макар че това е несъвместимо с анархистическите принципи. В продължение на година и половина животът в българските села протича спокойно. Анархията се чувства само в руските селища, където няма никаква власт, тъй като тя е третирана от анархистите като „насилие над личността“.

В българските села властта е съсредоточена в ръцете на избрания староста - кмет. Виновните в нарушение на реда бивали осъждани от селото и наказвани от народната стража. Не съществувала никаква търговия. Парите на анархистичната държава имали надпис: „Деньги ваши будут наши“ („Вашиите пари ще бъдат наши“), което плашело селяните и те не искали да ги приемат. Анархистите презирали парите и слагали тия

надписи, за да подчертаят омразата си.

След една и половина година Нестор Махно се оттегля от Таврия, преследван от армията на генерал Деникин. В боевете анархистичните полкове претърпяват тежки поражения. Генерал Деникин се помни от народа и досега като достоен последовател на инквизиторите. Заедно с щаба му пътувала и ...бесилка! Наказателният отряд „Дроздов“ прочиства селата през решето. Наказани са участниците в украинската армия на Симон Петлюра, генерал Тютюник, четническите отреди на Голик и особено тия на Нестор Махно. Няма българско село в Таврия, дето да няма жертви на дроздовци. В една народна песен се говори за тия мрачни времена. Освен бесилката, генерал Деникин въвежда в селата и мобилизация. Мобилизирани и изпратени на фронта са много младежи да леят кръвта си заради страстите на руските генерали. Сетне Деникин, подгонен от украинската армия, отстъпва, а по пътя си осггавя хиляди пресни гробове.

След генерал Деникин дойде барон фон Врангел. Той създаде за късо време добре обучена армия от елитни офицерски кадри и с помощта на английски танкове можа да стигне Екатеринослав. Българска Таврия за няколко месеца беше окупирана от войските на барона. Извършена бе същата мобилизация. Хиляди наши младежи загинаха в битката на Перекоп. При отстъплението на Врангеловата войска от Таврия от Мелитопол бяха избягали повечето от насила мобилизираните. И само малцина наши тавричани оцеляха с евакуацията от Крим и намериха убежище в България.

Барон Врангел се прибра в Крим, а Таврия остана без военна власт. Настъпиха още по-тежки дни. Появиха се въоръжени разбойнически отреди. Особено се отличиха одеските и ростовските босяци. Одеските бяха предвождани от прочутата Маруска, на знамето на която бе нарисувана...чаша шампанско! Ростовските босяци нямаха знаме, но по обири и убийства с нищо не бяха по-долу от Маруска.

Българските села, беззащитни и безоръжни, бяха обирани

посред бял ден. Разбойническите шайки нападаха селата и извършваха безпрепятствено обири. В продължение на четири години, от 1918 до 1922, из цяла Таврия върлуваха разбойници. Няколко наши села бяха разорени, особено пострадаха Ботево, Инзово и Коларово. Последното претърпя тежка артилерийска бомбардировка.

Естествено, тогава изникна въпросът за самозащита на нашите села. Българският полковник Малаков от село Ботево, заедно с други български офицери, организира полк за самоотбрана. Полкът се състоеше от българи, главно студенти от Преславската, Ногайска и Бердянска гимназии и духовното училище. Влели се бяха и участниците на бившата анархистична армия. Националното чувство обедини всички българи, независимо от политическите им убеждения.

Полкът беше въоръжен с картечници и леки полски оръдия за кавалерийската част. Българска Таврия в най-мрачните години смогна, благодарение на отлично създадената си отбрана, да остане известно време незасегната. Българската младеж прояви вродена храброст, а първите наши офицери - отличен военен талант. В боевете на река Молочна и Куца Бердянка полкът разпръсна въоръжения по-силен враг и него допусна да прегази границите на родна Таврия.

Седалището на Малаковия полк беше град Бердянск. Върховната власт в Таврия се намираше в ръцете на командването, а в селата - на избрани старости-кметове. Наредбите подписваше полковник Малаков. В продължение на година и половина нашите села бяха тих остров всред бушуващ океан. Разбира се, това се дължи на едно щастливо обстоятелство, че българска Таврия е в ъгъла, встрани от индустриалните центрове, дето се разиграваха главните събития. В Южна Украйна имаше политически борби, но те бяха от местен характер. Бърза промяна настъпи, когато боевете се прехвърлиха към юг. Есента на 1920 г. войските на съветския генерал Фрунзе направиха пробив при Каховка. Разбитата Врангелова армия се оттегли зад укрепения Перекоп в Крим. Фрунзе помете бъл-

гарския полк, който представляваше песъчинка в море. В боен ред, но със значителни загуби, полкът се оттегли в Крим. Барон фон Врангел, убеден монархист и противник на всякаква автономия, се отнесе враждебно към полковник Малаков. Нещо повече, българските легионери бяха разоръжени. Последните дни на тия героични български синове са забулени от общия водовъртеж в Крим през ноември 1920 г., когато баронът бе принуден да очисти Крим. Само малцина успяха да се спасят, като се разпръснаха в емиграция.

От ноември същата година Таврия стана съветска. Старите кметове, писари и стражата бяха премахнати. На тяхно място дойдоха назначени от властта комисари. В повечето случаи те бяха руснаци, само неколцина от тях бяха българи. Такива бяха в Инзово Журков, в Чушмелий Иван Манолов, Митю Бачурчето в Долния Кара-Агач и десетина други. За тия хора не съществуваше понятието чест и човещина. В старанието си те надминаваха руснаците.

Иван Манолов сам, без съд и следствие, разстрелваше „контрареволуционерите“. Той яздеше из селата под личната охрана на петима черкези като паша, и като влезеше в село, заповядваше на черкезите да стрелят, да знае мало и голямо, че Манол иде. Народът му бе дал прякора „мужичок“. Особено беше се проявил мужичокът в ненавистта си към свещениците. Свещеникът от Инзово отец Федор биваше викан често в канцеларията на комисаря.

- Вярваш ли в Бога?-питах Манол, като караше свещеника да коленичи пред портрета на Ленин.

- Вярвам, отвръщаше старецът.

- А в Ленин вярваш ли?

- Че Ленин е човек, а Христос Бог...

- Значи, по твоему, другарят Ленин е по-долу от твоя Христос?

След този разговор насаме следваше наказанието. Най-често свещеникът биваше качван на покрива на кметството и оттам трябваше да пее с глас модерния по онова време шлагер

„яблочко“. Манол, при това, събираше селото да гледа как пее и танцува попът на покрива.

Златото от църквата беше конфискувано още в първите години на комисаруването на мужичока и Журков. Двадесет и три години българите в Таврия търпяха гаврите. Ала миналата година, когато Червената армия избяга зад Дон и в селото вече нямаше предишната власт, една нощ мужичокът бе намерен с пробита глава в степта, далеч зад селото. Немските военни власти, колкото и да търсиха виновника на самосъда, не го намериха. Това бе народната мъст. Око за око. Кръв за кръвта на бащи и майки. Мъст за обезчестена Таврия.

В годините на Гражданската война след Червената армия вървеше така наречената „тройка“. Трима души комисари, на които бе дадено правото да изнасят присъди. Накрай село Инзово, на брега на Лозоватка, при лозята и до ден днешен личи Братската могила - гробът на тридесет и две незнайни души, разстреляни от „тройката“. В Куца-Бердянка и в Дюнево има също такива гробове, но те са дело на Дроздовия наказателен отряд.

Самотни гробове чезнат по баирищата и деретата. Гробове на знайни и незнайни души. На Петровден бащи и майки тръгват из степта да дирят последните леговища на синовете си. На Петровден тихата пустош бива поливана със студена изворна вода. Гробове, гробници, могили... те не са малко: десет хиляди души изгуби Таврия за шестте размирни години.

УЧИЛИЩАТА

Българските училища в Украйна оставиха светли страници в историята на нашия народ. Тук се ковеше най-будното, най-якото за неравната борба със злините. Тук царуваше родната реч. Родната книга будеше заспалото.

Първото българско училище в Таврия води началото си от 1875 г. Тогава, петнадесет години след преселването, било решено да се изгради българско училище. За тая цел всяко село

отделило от бюджета си известна сума. Тухлените фабрики в Инзово - на дядо Чона, в Еникьой, Коларово и Преслав дали нужното количество тухли и керемиди. Избран бил комитет, който събирал пари за сградата. Голям спор имало между трите претендиращи села - Инзово, Ботево и Преслав в кое село да бъде гимназията. Както твърди преданието, първото решение се взело пролетта 1872 г. в Инзово на сбора. В кръчмата се събрали старостите от всички села. Инзовският староста, дядо Петър Стамов, поискал гимназията да бъде в Инзово, понеже селото е богато и ще издържа учителите. Но скочил преславският староста и казал, че ако „вариклечковци“ успеят да надвият и гимназията бъде издигната у тях, нито едно преславско дете няма да прекрачи прага ѝ. Освен това преславци ще си вземат керемидите и парите. Ботевският староста поддържал преславци, че гимназията не трябва да бъде построена в Инзово, но поискал да се построи в Ботево. „Вие пристанище имате - отвърнали му другите. - Стига ви“. Три дни бил спорът в Инзово и три дни траял сговорът. Старостите изпили бъчва вино, но решение не взели. Появили се, освен тримата, и други претенденти. Старостът от Куца-Бердянка поискал гимназията да бъде в неговото село като най-близко до града. Но против това били всички. „Молдованята и без гимназия ги бива“ - отвърнали на Куца-Бердянский староста. В това село, както е известно, живеят до 50 влашки семейства, напълно побългарени, но Куца Бердянци и досега носят незаслужено прякора молдованя.

Въпросът за гимназията бил разрешен от началството. В Бердянск била изпратена делегация от старостите. Уездното земство взело страната на преславци, но за да не обиди другите, определило занапред главният сбор да се прави на св. Троица в Инзово, а в Ботево да се остави пристанището. На другите села до морето било забранено да строят пристанища и да правят сборове.

В същата година почнал строежът на сградата. Селата по ред отбивали „ангария“ с коне и хора. В 1875 г. сградата била

осветена. На причолока откъм мегдана майсторите направили следния надпис, затрит по-късно от руските власти: „Преславская българская семинария“. До нас не са стигнали почти никакви документи за първите години на семинарията. Известно е само, че първите десет години училището било българско. Повечето учители са били български свещеници.

Сградата на училището се запазила и до ден днешен. Освен централното двуетажно здание с 8 аудитории, запазили са се и околните сгради - физикоматематическата аудитория, духовната и агрономическата. Зад селото в къра семинарията открай време има опитно поле с градини и лозя.

След десет години руското правителство прекръства семинарията на гимназия и при туй руска. Уволнени били всички български учители и на тяхно място са назначени руснаци. И до 1918 г. преславската гимназия си остана руска, макар че всички ученици бяха българи от околните села.

Преславската гимназия беше единственото средно училище в българска Таврия. В повечето села имаше народни училища, дето занятията се провеждаха също на руски език. Руското царско правителство, известно с колонизаторската си политика спрямо националните малцинства, се мъчеше да поруси и българите. Освен руските училища, в селата съществуваша и други руски институти. Църквите бяха руски и службата се провеждаше само на руски език. И нашият българин повтаряше молитвата след свещеника, без да разбира смисъла ѝ. Преди четиридесет години царското правителство засили изпращането на руски колонисти в селата ни. На колонистите се даваше най-хубавата земя, отнемана от българите. Нещо повече, към 1910. г. Николай II направи размяна на населението - от Таврия изпрати в Сибир сто български семейства, а от Сибир в селата ни същото количество руснаци. Световната война в 1914 г. попречи на руското правителство да осъществи пъкления си план на „размяна“. Бозна какво очакваше нашите българи!

От 1918 г. преславската гимназия бе прекръстена за сетен

път на Български педагогически техникум. Обучението в техникума траеше три години. Приемаха се ученици, завършили седемгодишно обучение. А такива седмолетки вече имаше в Преслав, Инзово, Ботево и Коларово. Техникумът подготвяше учители със средно образование за българските училища в Украйна и Крим. Българите в Одеско, възлизащи до 60 000 души, още нямаха средно училище и пращаха младежта да следва в Преслав. В Крим, дето живеят също до 35 000 българи, народни училища имаше само в селата **Коктебел, Марфовка, Царицино, Стариат Крим и Кишлав**. Българската младеж от Крим също следваше в Преслав.

Преславският педагогически техникум просъществува до 1936 г. и за тоя период подготви към 600 души учители за българските села в Украйна и Крим. Освен това за старите учители, завършили руски институти, имаше краткотрайни курсове по български език. За студентите на техникума имаше безплатно общежитие и столова.

Преславският педагогически техникум беше не само просветно огнище, но и център на българщината. Тук се ковеше националното самосъзнание на българската младеж. Нямаше студент в техникума, който да не четеше български вестници и списания. Библиотеката притежаваше голямо количество книги. Строго се спазваха традициите на нашите национални дейци. По неписан закон се забраняваше на студентите да разговарят на чужд език. Дори нови учители чужденци, които идваха в техникума, бяха принудени да учат български. Имаше обаче и обратното: някои българи, за да покажат, че са „образовани“, разговаряха на руски. Помня в 1934 г. учителят по естествени науки Папазов, наш българин от Горния Вайсал. Студентите го бяха намразили заради „образоваността“ му. Пращаха му всеки ден писма с Паисиевия пасаж: „О, неразумний юроде, поради что се срамуваш да се наречеш българин?“. Думата юроде често заменяха с Ироде, Юдо и др., понеже Папазов се оплакваше на полицията. Инцидентът свърши с това, че Папазов бе принуден да напусне техникума.

Студентите от техникума с репертоар от български пиеси често обикаляха селата. Бъдещите учители носеха живото българско слово и от сцената. А през лятото на 1935 г. в цяла Русия прогърмя славата за преславските студенти: седем души българчета извършиха поход с велосипеди **Коларово - Хабаровск, едно разстояние от 10 000 километра**. Нечуван героизъм, на какъвто е способен само българинът. С колело, метър след метър по калните руски „пътища“, които съществуваха често само на карта. Три хиляди километра студентите минаха пеш през сибирските блата. При това велосипедите бяха носени на гръб поради голямата кал. Шест хиляди километра спортистите минаха по мек селски път и само хиляда километра по шосе.

Всички студенти бяха наградени с ордени. Походът бе филмиран и прожектиран в цялата страна. Вестниците със снимки и статии отбелязаха героизма на седемте български младежи.

И година по-късно, сякаш за благодарност, задето българите вписаха такава славна страница в историята на Русия, правителството затвори техникума. В тая свещена за българите сграда властта отвори руска десетолетка (гимназия). Българските учители бяха отстранени. На тяхно място дойдоха руси.

Богатата българска библиотека бе изгорена. Портретите на Христо Ботев, Отец Паисий, старите български картини от времето на робството, донесени от първите бежанци в Таврия и запазени от толкова бури и превратности, цялата тая реликва бе унищожена най-безсърдечно.

В същото време затвориха всички български училища в Украйна и Крим. Това беше време, когато в Москва вървяха процесите на Бухарин и Тухачевски, когато цялата страна бе залята от репресии, а на всички национални малцинства в Русия бе обявено политическо недоверие. Именно тогава бяха закрити българските училища и библиотеки.

Историята на българските училища в Украйна е доста поучителна и заслужава да се спомене.

В 1922 г. председателят на Украинската република, нашият сънародник Кръстю Раковски, посети българските села в Тав-

рия. При срещите си с населението му бе подадена молбата за отваряне на български училища в Таврия. Не зная национално-то ли чувство е заговорило у този човек, ала след известно време се появи указът на Украинското правителство, подписан от Кръстю Раковски, за създаване на български школи във всички български села в Украйна. Той пое грижата същото да се направи и в Крим, дето законът мина по-лесно, понеже Крим се управляваше от татарско правителство..

Във всички български села в Украйна и Крим бяха отворени народни (първоначални) училища с български език на преподаване. А в Инзово, Ботево и Коларово малко по-късно се отвориха средни училища - десетолетки (гимназии). Български гимназии имаше в нашите села в **Одеско - в Благоево, Олшанка, Ката-ржино и Паркан**. В кримските села, струва ми се, гимназия имаше само в **Коктебел**. Последното е прочуто в Русия и като хубав курорт. В Коктебел се намираше почивният дом на писателите от цялата страна. Селото е известно и с първата си школа за безмоторно летене.

В град Одеса, дето живеят 20 000 българи, имаше няколко български просветни огнища. **Медицински техникум**, който подготвяше фелдшери за нашите села; **Агрономическа школа** за подготовката на агрономи българи; а от 1932 г. съществуваше и **артистично училище**, дето следваха актьорите на Държавния български театър. В Одеския **Педагогически институт** десет години просъществува български отдел. Декан дълго време бе професор Малчев. И в Харков при **Журналистическия институт** имаше също български отдел, дето следваха нашите български журналисти Александър Кетков, Петър Милчев, Васил Киса, В. Папазов и др.

Българските училища в Украйна, висши и нисши, просъществуваха до 1936 г. За четиринадесет години на съществуването си те подготвиха за нашите села едни здрави по дух и идеали български интелектуалци. Подчертавам, че те, макар и да имаха особено идеологическо направление, все пак бяха люлка на българщината.

За тукашния читател всичко това е чудно. Как, ще рече, в Русия, известна като най-голяма притеснителка на националните малцинства, тази „тюрма на народите“, могат дори българите да имат свои национални училища. Това наистина е малко чудно. Но цялата тайна се разкрива, като се позамисли човек върху политическия лик на тези училища. Болшевиките излязоха по-умни от руските царски генерали. Те добре разбраха, че многонационална Русия дотогава ще бъде вечен бурен океан, докато не се премахне националната борба. На тия 160 народи, които съставляват огромната руска империя, болшевиките дадоха свобода в рамките на своя режима. Всички, дори самоедите, получиха свои национални училища. Но бяха ли наистина тия училища „национални“?

В подобно „национално“ училище всички учебници бяха преведени от руски. По един географски учебник, издаден в Москва, се учеха деца и на българи, и на грузинци, и на татари. Училищата бяха използвани за пропагандиране на болшевишката доктрина. В един такъв учебник по география, по който учеха в българските училища, бе казано буквално следното: „България е малка капиталистическа държавица. Населението ѝ се състои от 5 милиона души, от които 1 милион са болни от охтика. Главен град - София. Занятие на населението: 87% земеделие, останалите - дребно занаятчийство и работничество. Както и в останалите капиталистически държави, трудещите се тук са безжалостно експлоатирани от „своята“ буржоазия“.

Пита се, след подобно „географско“ обяснение може ли едно българско дете в Украйна да има истинска представа за бащината си земя? От пет милиона население, един милион болни от охтика! Ето докъде е стигнала експлоатацията на трудещите се! И само в страната на Съветите, твърдеше по-нататък „географът“, трудещите се могат да се радват на пълна свобода и щастлив, заможен живот. За доказателство - поместени бяха красиви изгледи на градски къщи, фабрики, колхози. От цяла страница се усмихваше Сталин.

Разбира се, не всички учители се придържаха към учебника.

Позволяваха си „волността“ да разказват на децата за великите будители на своя народ, за историческото му минало. Оказваше се, че освен охтика в „капиталистическа България“ има и друго нещо. Народът е имал Кирил и Методий, дякон Левски, братя Миладинови, отец Паисий. „Охтичавите“ са имали богата древна култура, дали са писмо на цялото славянство.

Младежта, завършила свои национални училища, освен заветите на Ленин знаеше и друго, за което съветският географ не казваше нито дума. Националните училища станаха огнища на национализма. И в 1936 г. **всички национални училища в СССР бяха затворени.**

ДЪРЖАВНИЯТ ТЕАТЪР

В Одеса на улица Пастьор 61, срещу Украинския театър на революциите, на портата на висока красива сграда в готически стил - бивша черква, личи надпис: „Държавен български театър“. До размирицата 1917 г. тук местните немци се молеха Богу, а след тия паметни дни черквата стана интернационален клуб на моряците. Вечер тук идваха моряците от хвърлилите в одеското пристанище котва параходи. Освен тях, чести посетители бяха и цивилни - българи, немци, гърци, молдовани, украинци, жители на Одеса. В клубната библиотека имаше много български книги. В неделни дни младежта изнасяше пиеси. Забавите бяха посещавани добре, без разлика на какъв език се изнасяха.

Няколко години по-късно завършилите Одеския музикално-драматически институт български младежи основаха артистична труппа. Тя се ръководеше от режисьора Стойчев. Младите артисти обикаляха българските села в Одеско, Таврия и Крим и изнасяха пиеси и концерти. В репертоара на трупата имаше няколко френски водевили - „Адвокатът Патлен“, Мопасановият разказ „В пристанището“, преработен за сцената, и две български мелодрами. Трупата имаше навсякъде небивал успех. Но лошото бе, че артистите нямаха определена запла-

та. А и самата трупа едва се крепеше материално. Тогава всички български вестници нададоха глас, че има нужда от професионален театър. И след дълги ходатайства и писания театърът най-после бе създаден. Директор остана същия Стойчев. Това бе към 1933 г.

Държавният български театър измина един трънест творчески път. В първите години артистите живееха мизерно. Бедни, без нужните средства, със заплата по 75-100 рубли (колкото заплата на една слугиня), актьорите, с вечния си спътник глада - обикаляха нашите села. Помня тия гастроли из Таврия - от най-близката железопътна станция актьорите поемаха пеш по калните тавричански пътища, при туй влачеха на гръб декорите. Ала от 1935 г. театърът вече имаше камион, подарък от един българин от Москва.

Директор-режисьорът Стойчев вложи в театъра сърце и живот. Поставените от него пиеси бяха връх на съвършенство. Повечето актьори бяха младежи. Всеки жест, всяка мимика от такъв автор изисква упътване от строгото око на режисьора. През 1937 г. в Киев на олимпиадата на украинските театри, Държавният български театър с Гоголевата „Женитба“ излезе на първо място. „Женитба“ бе поставена от Стойчев. Българските вестници от Украйна и Америка отбелязаха успеха на младите актьори. Същото направиха и украинските вестници.

Със смъртта на Стойчев театърът изгуби своя пръв учител. Той беше и талантлив организатор. Колко пъти театърът се клатеше под ударите на злината и само Стойчев го запази да не се срути и съсипе. И наистина, след смъртта на режисьора онова, което беше тъй грижливо изградено, се разпиля. Напусна театъра най-способната актриса Ася Клинчарова, а примерът ѝ последваха още петима.

Новият директор П. Рудин успя да заличи раните. Той обаче не се задържа дълго. Управлението на изкуствата изпрати нов режисьор - Н. Лурие, човек рядко бездарен и некадърен. Творческото лице на театъра се промени. Поставени бяха празни „патриотични“ пиеси - „Цъфтят градините“, „Неравни-

ят брак“ и „Генералният консул“ от Бр. Тур, „Разлом“ от Борис Лавренев, „Огньовете на фара“ и др. Все пак съдържателни и ценни бяха постановките на младия актьор и режисьор Иван Луизов. Той постави „Юношеските години на Тарас“, преведена от Александър Кетков, и драмата на Иван Франко „Откраднатото щастие“, преведена от Мишо Хаджийски. П. Рудин остана в театъра като преводач, а директорите се сменяха всеки сезон. Но характерното е, че между тях нямаше нито един българин и че нито един от тях нямаше нищо общо с изкуството, с театъра. Това бяха случайни хора, приятели на всемогъщия Фишман, началник на управлението на изкуствата в Одеса. Само последният директор Мерлати бе бивш артист, прокуден от сцената за бездарност и пианство. Ала с леката ръка на Фишман му бяха поверени съдбините на българския театър.

Режисьорът Н. Лурие не знаеше нито една българска дума, което не му пречеше да упреква актьорите, че не знаят родния език. Спомням си един спор в Одеса през зимата на 1940 г., на репетицията на пиесата „Цъфтят градините“. В една реплика, караницата между двама герои, селска клюкарка и пазача на градината, последният я нарича свиня. Лурие забеляза на актьора И. Луизов, че думата свиня трябвало да се произнася меко в средата и с удар в края: свинь-я. П. Рудин предупреди режисьора, че актьорът произнася репликата си вярно и че думата на български се произнася свободно, без ударение.

-Това няма значение, - отвърна Лурие, - отсега ще я произнасяте така, както аз кажа.

Лурие подаде декларация в литературния контрол, цензурата, че не отговаря за идеологическото съдържание на българските пиеси, понеже не знае български език и цензурата сне от репертоара всички пиеси от български автори. Снеги бяха от репертоара пиесите на Иван Вазов, Йордан Йовков, Васил Друмев и на нашите писатели тавричани.

За десетгодишното си съществуване театърът е изнесъл повече от 1600 представления. Зиме и лете, в сняг и в дъжд ак-

тъорите пътуваха от село на село, от чифлик на чифлик. Обиколени бяха всички български села в Одеско, Молдовската република, Крим и Таврия. А есента на 1940 г. театърът гастролираше из българските села и градове на Бесарабия. В българските градове Болград, Комрат, Рени, Измаил и селата около тях театърът изнесе безплатни концерти за нашите сънародници в тая българска земя. Паметно ми е гостуването в Болград, дето цари здравият български дух. Паметни ми са ликуващите болградчани, които за пръв път чуваха родната реч от сцената. Девет месеца трая гостуването на театъра и на нашите писатели тавричани в Бесарабия. И навсякъде бяхме посрещнати братски от 350-хилядното българско население в тия села и градове.

Държавният български театър имаше състав от 35 души актьори, платен художник, болградчанина Максимов, режисьор, директор, преводач, администратор, касиерка, Лида Вълкова, също болградчанка, шофьор на камиона и двама души работници на сцената. В Болград бяха приети местни актьори - Петър Каназирски, Стефан Князевич и две момичета, имената на които не помня. Освен това, попълни се съставът на оркестъра.

В Болград, в салона на гимназията се състоя братска среща между писателите от Таврия и Владимир Каварнали, Тодор Ненов, Иван Славов и Кирил Куцаров, писатели българи от Бесарабия.

За годините на съществуването си в театъра израстна една надеждна талантлива младеж. Иван Луизов и Стефан Кунчев от актьори станаха режисьори на театъра. Талантливи, с хубаво сценично бъдеще бяха младите Елена Лобода, Иван Станков, Лена Найденова, Димов, М. Димова, Алекси Луизов и др. Елена Лобода дойде в българския театър от Одеската опера.

В началото на войната между Съветите и Германия театърът гостуваше в Одеско и повече нищо не се чу за него: боя се да не би да е бил евакуиран в Сибир или Средна Азия, както това стана с повечето украински театри.

КНИЖНИНА

Преди тридесет и две години в Таврия бе сложена под печат първата българска книга - събрани народни песни от учителя на Преславската гимназия Атанас Върбански („Песните на Бердянските българи“, записал и наредил Атанас Върбански, град Ногайск, 1910 г. Печатница Шапиро). Сборникът имаше малък формат и около три хиляди екземпляра тираж. На титулната страница е отбелязано, че книгата е разрешена за печат от Одеския цензурен комитет. В Одеса, наистина, един от цензорите бил българин и само той можел да даде разрешение за печат. Атанас Върбански, който идвал за известно време в България, е минал и през Одеса. Там било взето разрешение от цензора.

Светото дело на учителя събуди заспалият чувства. Тавричанският българин е отделен от България с хиляди километри. Като се прибавят към това и условията на тогавашната поща, лесно е да се обясни, че по него време и дума не можеше да става за книги и вестници от България. И затова малкото томче на учителя имаше двойно значение. То събуди обичта на нашите българи към българската книга, към българското слово и същевременно наложи идеята, че докато нямаме връзка с България, можем тук, в Таврия, да издаваме книги на роден език.

След седем години, във времената на размирицата, когато в Русия цареше анархията и нямаше вече руските чиновници-колонизатори, нито цензурата да спре българската книга, **нашите интелектуалци от Таврия използваха** положението и една след друга се появиха български книги. В Одеса излезе от печат първата религиозна книга - преведено на български евангелие („Евангелие от дванадесетте апостоли, разтълкувано на български“. Одеса, 1918 г.). Преводачът и издателят не са посочени - дали от скромност ли, или от страх, понеже времената не благоприятстваха на такава литература, та и досега не е изяснено кому принадлежи тази инициатива.

В Николаев се издаде малка пиеса - драматизирана народ-

на приказка - "Болен Божко за кокошка", първата наша комедия.

Понеже в Таврия нямаше печатница, освен Шапировата в Ногайск, която вече не работеше, търсеха се най-различни места за печатане. Книжнината по това време беше повече от политически характер. Времето наложи дяволския си печат и върху нашата Таврия, та се образуваха десетки партии и течения. Имаше дори дружество „Долу срамът“. Членовете му наричаха себе си „нихилисти“ и демонстрираха из улиците на Бердянск голи.

Всяка партия водеше усилена пропаганда, като издаваше брошури и позиви на български език, печатани в Одеса, Бердянск, Харков, Николаев и дори в Иркутск. Тази „литература“ умря твърдо бързо, както и изникна и малцина днес в Таврия помнят изданията на „нихилистите“.

В 1923 г. за пръв път в историята на Таврия излезе вестник на български език „Сърп и чук“, издаван от местни учители. Вестникът достигна голямо разпространение главно поради това, че бе на роден език, нещо ново, жадувано толкова години.

А след септемврийските дни 1923 г. в Таврия пристигна първата група емигранти от България. Не мога, въпреки нежеланието ми, да не се спра върху делата им в нашите села.

Преди всичко на тях, като на изпитани комунисти, съветското правителство повери съдбините на Таврия. Всички местни журналисти в „Сърп и чук“ бяха заменени с емигранти, а името на вестника прекръстено на „Съветско село“. От 1929 г. вестникът излиза под ново име - „Колективист“ - и отсега нататък започва характерната си роля на двуличник. Братята българи от Балкана, посрещнати изпърво с радост и чистосърдечно гостоприемство, се проявиха най-неблагодарно спрямо нас.

Те заеха ръководните постове в Таврия - милиция, директори на училища, кметове и пр. Човек би помислил, че те ще ратуват за националното възраждане на българското малцинство в Таврия. Но стана обратното. Озлобени от несполучливи-

те си блянове, подтиквани от междуособица, емигрантите започнаха да творят в селата ни такива дела, от които би се срамувал всеки българин.

Преди всичко за ролята на „Колективист“. Вестникът излизаше в Харков с тираж двадесет и пет хиляди екземпляра. Редакторите му бяха емигранти - Йордан Стоянов, Галина А. Шаховцова, Иван Ненов, Г. Иванов, П. Чудра, П. Аджаров, Д. Бояджиев, А. Димитров и др. В самата редакция цареше страшна междуособица - клюкарство, завист, клевети - неща, с които е надарена всяка политическа емиграция. В 1938 г. в един украински вестник се появи статия: „Махленските клюкарки в редакцията на българския вестник „Колективист“. Авторът изтъкваше, че редакторите на българския вестник са прехвърлили всички досегашни рекорди на клюкарство и междуособица. Те са изпратили до украинското правителство... 56 клеветнически заявления! И като се знае, че в редакцията работеха само 25 души, човек се чуди на дарбата на тия хора да се клеветят един друг. Строгото предупреждение отгоре да престане междуособицата не помогна и вестникът бе спрян, а редакторите му разгонени. Така печално завърши земното си битие централният български вестник в Украйна.

Ако речете да разлистите теченията на „Колективист“, ще ви се хвърли в очи и пъкленото му дело: почти всички статии имат едни и същи заглавия:

„Вредителство в Преслав“.

„Кулаците готвят въстание“.

„В Инзово гние реколтата“.

Според вестника излизаше, че в Таврия живеят само разбойници и бандити, които точат нож зад гърба на властта. Това беше не само хипербола, но и провокация. С фантастичните си измислици вестникът заблуждаваше властта и накара правителството да предприеме репресивни мерки срещу българите в Таврия. Аз също споделям мнението на някои наши тавричани, че само поради клеветническите материали на „Колективист“ в 1936-1938 г. в Таврия бяха арестувани 5000 българи.

Не само арестувани, но и заточени в Сибир и Соловки. На „Колективист“ принадлежи версията за „нелегалното антисъветско правителство в Таврия“. На страниците си вестникът излезе с разкрития за уж подготвяния преврат в Таврия с цел да се сваля съветския режим. Това също бе безбожна лъжа и клевета. Никога никой в Таврия не е подготвял подобен преврат по простата причина, че българите в Таврия са едно малцинство, което е в Русия песъчинка в море и естествено не може да променя един или друг режим. Ала това сигурно не влизах в сметките на редакторите на „Колективист“, които в услуга на прочутия Ежов бяха се специализирали в разкрития на заговори.

Заради подобен заговор бяха арестувани и заточени в Сибир нашият писател Никола Фуклев, районният управител на Таврия Стефан Цветков, Д. Богдан, учителят Гришо Балабанов, Невена Генчева и още 5000 други, за съдбата на които и до ден днешен нищо не се знае.

„Колективист“ излизаше в Харков, а в българските села в Украйна излизаха 7 други вестници на български език. В село Благоево, Одеско, излизаше вестниче, редактирано от Грънчаров. В Олшанка - два вестника, единият под редакцията на Купенов. В Таврия районният вестник „Колективно поле“ просъществува десет години. Първият редактор беше, струва ми се, Петрушкин, емигрант от България. Ала По-късно вестникът бе редактиран само от местни журналисти - Мих. Куцаров, Сашо Мунтянов, Коста Рулевски, Мишо Хаджийски, Петър Милчев, Гришо Кочев, Никола Шимов, Александър Власов, Васил Герганов и Мария Шайтанова. Под редакцията на Райна Михайлова излизаше и едно детско вестниче. Освен това в Ботево, Зеленово и Коларово излизаха селски български вестници. „Колективно поле“ излизаше през ден, а останалите вестници - седмично и имаха тираж по 3-4000 екземпляра.

Българският писател в чужбина е най-верният закрилник на родната реч и култура. Защото да пишеш и издаваш там книги на роден език - това е предвестникът на злините, които ще

те сполетят.

Още от първите години след размирицата 1917 г. в Таврия се появиха младежи с литературни наклонности. Студенти, учители - те поместваха своите стихчета и разкази - рядко в „Колективист“, а най-често в младежкото списание „Бъди готов“, редактирано от вещия Крум Кюлявков. Съдбата го бе отнесла и него в чужбина и тоя скромнен книжовник там, в далечна Таврия, се показва истински българин. Като остави настрана политиката, той се залови за нас, литературната младеж. Нему дължим своя ръст и успехи. Скоро „Бъди готов“ групира около ръст литературната младеж. Тук поне можеше човек да се скрие от псувните и издайничествата на „Колективист“. Помня първите разкази на Никола Фуклев, стиховете на Димитър Марков, Иван Мавроди, Иван Беликов. Помня първия си разказ „Мост“.

Крум Кюлявков и Марко Марчевски често идваха в селата на литературни вечери. В 1928 г. Никола Фуклев издаде първите разкази в отделна книга. Така се положи основата на българската книга в Таврия.

Никола Фуклев е родом от село Преслав. Родителите на писателя са селяни, по-големият му брат Петър беше офицер в царската армия, а после стана учител по немски в Инзово.

Той умря на прага на училището, сразен от охтика, в едно зимно утро.

За пръв път с Никола Фуклев се срещнах отблизо пролетта на 1937 г. в Одеса. Беше свикана конференция на българските писатели и читатели. От Москва пристигна Крум Кюлявков. От Харков - Петър Чудра, Петър Аджаров, Никола Фуклев и Димитър Марков. От Киев бяха дошли Мишо Хаджийски, Александър Кетков, Димитър Паскалов и професор А. Величков. В Одеса се срещнахме с Никола Шимов, А. Власов, Ив. Мавроди и Гедиков. А от селата - от Таврия, Крим и Одеско бяха дошли всички наши журналисти и много читатели. Конференцията трая три дни. Беше краят на май, гореща южна пролет. Домът на печата бе препълнен с гости. За да не ни обвиняват, че

правим заговор, поканихме и един гост българин - големец от Москва. Гостът, впрочем, седеше в ъгъла, слушаше караницата и за три дни не продума нито една дума.

А караница имаше защото тъй ни е отредено от Бога да се ядем едни други. Писателите-емигранти обвиниха Никола Фуклев в национализъм. Никола Фуклев ръководеше конференцията. С угаснал поглед, болен, той оглеждаше голямата зала в Дома на печата. Ние се досещахме за тревогата му, понеже редакторите на „Колективист“ вършеха своята обикновена служба - диреха „вредители в литературата“. Времената бяха тревожни и след подобни обвинения човек рядко оцеляваше.

По това време Никола Фуклев бе автор на голям роман из живота на българите в Таврия и на няколко тома разкази. Той успя да издаде първата част на романа. Есента написа и втората, ала редакторите на „Колективист“ осъществиха целта си - същата есен Никола Фуклев изчезна в подземията на ГПУ и до ден днешен не се знае жив ли е. Книгите му бяха изгорени на кладата, а името му забранено да се споменава. От литературните читанки и христоматии бяха изхвърлени всички негови работи. Така свърши страдалческият си живот този голям български белетрист, автор на романа „Позлатената земя“.

На конференцията стана дума за развоя на нашата литература в Таврия. По кой път да вървим? Повечето писатели, за да избегнат деликатните нови теми, се спуснаха по безопасната пътека на битовия разказ. Ето затова днес нашата проза има чисто битово описателен характер. Но имаше и друга литература. Литература на химни и дитирамби. Стихове от така наречения конструктивен период в нашата литература:

Пени се море Азовско,
То бушува, вдига шум.
Толкоз вода в него няма,
Колкото у Сталин ум.

Прочее, грешите, ако мислите, че те са написани в подигравка на Сталин. Подобна „творба“ се издаваше на луксозна хартия от големи държавни издателства.

Конструктивният период остави дълбоки следи в нашата млада литература. За жалост, повечето от нашите писатели минаха школата му.

Младата българска литература в Таврия се развиваше под прякото влияние на руската литература. Ала тя се узакони като нещо ново и самобитно. Тя е млада и крехка, но вирее. Доказателство за това са последните книги на Димитър Марков, Иван Мавроди и др.

Димитър Марков, едноселецът на Никола Фуклев, е автор на лирични стихове. Поетът завърши гимназията в Преслав и университета в Харков. Първата му книга стихове „В ритъма на дните“ излезе през 1934 г. в Киев. Поетът е познат в литературна Таврия като майстор на лириката. Нещо нежно, интимно лъха от песните му, толкова сочни и музикални. Пленен от нашия фолклор, той посвети голям дял и на него. Върху молитвите на сватбените народни песни е написана поемата „Кому сватба, кому брадва“, една талантива творба, която заслужава да бъде известна и тук, в България. Войната го свари в Харков като асистент на университета.

От Инзово са двамата наши писатели - Иван Гедиков и Мишо Хаджийски. Младият енергичен Иван Гедиков и в поезията връхлетя някак си шумно. Първата му книга „Стихове“ (Киев, 1934 г.) изненада всички с новотата, оная специфична новота, тъй характерна за цялото му творчество. Лириката му е страстна, необузdana. Той подготви за печат и втора стихосбирка „Чудесен остров“, ала тя си остана в ръкопис: пролетта на 1938 г. в студентската си стаичка Иван Гедиков се самоуби, като преряза гърлото си с бръснач. Честното и благородно сърце на тоя човек не издържа клеветата на „Колективист“.

Същата година излезе от печат първата книга разкази на Мишо Хаджийски „Разлив“ (Киев, 1938 г.). След известно време излезе от печат и втора книга разкази „Нощите край Лозоватка“ (Киев, 1940 г.) и пътеписите „Из Бесарабия“ (Киев, 1941 г.).

Българските писатели в Таврия не са много, понеже населе-

нието е само шестдесет хиляди. Но наши селища има и край Одеса, Тираспол и в Кримския полуостров. От българите край Одеса е родом поетът и писателят Иван Мавроди. „На пълен ход“ е първата му книга разкази (Киев, 1934 г.). Иван Мавроди беше изоставил прозата. Написа няколко балади и лирични поеми. Ала по-лани ни изненада с повестта си за годините на размирицата в Русия.

Заслужава да се спомене едно интересно явление в живота на българите в Таврия. Руските правителства, независимо какви бяха, винаги имаха един стремеж - да ни порусят. Те пращаха руснаци в селата ни, ала ставаше обратното: година-две и руснаците се побългаряваха. Българският говор и бит се налагаха над придошлите чужденци. Такива семейства в Таврия имаше няколко, с руски произход, но побългарени. Много от руските младежи се изжениха за българки, отидоха в български къщи и приеха лика на българи. Така стана и с бащата на нашия писател Александър Власов. Дойде руснак, умря българин, та остави и децата си българчета, без да знаят нито една руска дума.

Александър Власов е автор на битови разкази. „Моята родина“ (Киев, 1938 г.). Сега той е на фронта мобилизиран и за него нищо не се знае.

Петър Аджаров, автор на „Ниаз“ (Киев, 1935 г.), бе родом от България, емигрант, но това не го спаси. В годините на репресиите бе арестуван и после нищо не се узна за него.

Никола Шимов е родом от село Радолово, на границата на Таврия. Той е написал няколко тома разкази из живота на българите в Таврия през годините на гражданската война. В 1938 г. излезе от печат последната му книга разкази. Войната заваля писателя в Таврия, учител в село Коларово.

Георги Журжер и Петър Чудра са битови писатели. Първият написа книгата „Подем“ (Киев, 1933 г.). Петър Чудра бе редактор на „Колективист“. Той е родом от България.

Младите поети Никола Суфларски и Виктор Чеботаев са следвали литература в Бердянск. Известни са и като превода-

чи от украински.

Всички книги на нашите писатели тавричани са издание на Държавното издателство на националните малцинства в Украйна. То работеше до последните дни на войната. Сътрудниците му бяха останали трима - Александър Кетков, Мишо Хаджийски и Димитър Паскалов.

Издателството до последния ден на залеза си твореше благото си дело. За годините на съществуването му са издадени около 500 книги с тираж 250 000 бройки. Книгите, при туй, бяха евтини и достъпни за нашия българин. С тираж 5 000 бройки е отпечатан романът на Иван Вазов „Под игото“. Със същия тираж са излезли избрани съчинения от Христо Ботев, Пенчо Славейков, Яворов, Елин Пелин (само „Гераците“, останалото цензурата забрани). Преди пет години се издаде антология на новата българска литература, където бяха поместени творби от Ангел Каралийчев, Асен Разцветников, Христо Радевски, Георги Караславов. Като отделни издания излязоха „Холера“ и „Мехмед Синап“ от Людмил Стоянов, „Мирът“ и „Пробивът“ от Кръстю Балев и една антология на българската литература от същия.

Като се говори за българската литература в Украйна, трябва да се каже и за причините за съществуването ѝ. Те малко се отличават от тия за училищата. Винаги, щом Съветите губят почва под краката си, те правят отстъпки. В годините на гражданската война, когато съветската власт се крепеше на косъм, дадена бе свобода на националните малцинства. А в 1936 г., когато положението се измени, Съветите помислиха, че са стъпили здраво на крака и цялата тая комедия с „националната свобода и независимост“ - бе разрушена с един замах.

БИТ И ПЕСНИ

Тавричанските българи са от Ямболския, Сливенския и Елховския край. Има няколко села от Търновско и Видинско. А отделни паланки и родове са от македонски произход. По та-

къв начин, нашите българи са смесица от наречия. Селата са близо едно до друго, но всяко село си има особености в говора. Разбира се, за толкова години съвместен живот в чужбина езикът, обичаите и битът са се сродили доста. Ала и днес се чувства и вижда особената черта на всяко село. В говора много думи и изрази са заимствани от съседните народи - укринците, татарите, молдованците и русите. Но най-характерното за езика на тавричанския българин си остава старата форма на българската реч. И днес в говора му се срещат изрази: енно държовище; градища; съдища; музина и др. Остатъкът от турското влияние: **аслъ, холан, харба, джанам, айол, балдър, години, башия, джам, кахър, сакъ, тюлбен, зарар**. Срещат се думи от турски произход с българско окончание: **карлига, чекел** (копраля), **друмник, удайниче**.

Все пак говорът на българите от Таврия е едно радостно за всички ни явление - той се е запазил така добре. В произношението си говорът е мек: **Василь, овчерь, иргильджия**.

Често се срещат думи от мъжки род единствено число - дъб, мъж, кон, вол, град - които при произношение минават в женски род: **висока дъба, хубава мъжа, хранена коня, буряста вола, Гьоргова града**.

Умалителни: **синка, синчец** (син), **кръстец** (кръст), **половнец, люлчец** (люлка) и др.

Битът си българите от Таврия не са променили много. Селата са компактно по брега на морето, дето няма чужденци, които биха внесли промените. Коледните обреди обаче са смесица от старите български с влашките. Повечето коледни песни са имитация от влашки. Това е останало от Бесарабия, ала запазено и до днес. В една коледна песен се пее:

Провлекли са дор три стада

Долу ми в равна Ромъния.

На друго място четем:

Изгряла е ясна зора

Из хубава влашка земя.

Или:

Прочул ми се й Дан войвода,
Дане ле, бане ле, Дан войводо.
Млогу държави държовища
Дане ле, бане ле, Дан войводо.
Той не мое кон обседла,
Да отнима Влашка земя,
Влашка земя и Богданско
И Българско покраище.
На здраве ти, стар станинине,
Стар станинине, господине.
Тебе пеем, Бога хвалим.

Коледните празници са най-будното време по селата. Понеже по Коледа винаги има голям сняг, коледарите обикалят дворищата с шейни. Когато влизат в двора, пеят „Бог се роди, Коледо, тази вечер, Коледо“. На вратата ги посреща **болеринът, станиникът** и ги кани в къщата. **Дружинарите** влизат, застават гологлави пред иконите. Коледар башията чете Богуславката, а след това опъват кравая. Изпяват по една песен на господаря, господарката и челядта. Чак тогава получават на ръце кравая и като пожелаят на всички живот, здраве и урожай, отиват в друг двор, дето има мома.

Запазени са празниците Дайлада (Висилъовден), Енювден, Лазарът и др. През пролетта и есента стават сборища из селата. Есен, от Покровден, се почват сватбите. Те са доста шумни. Веселията продължават от **засевките** - от петък чак до другата неделя, до **повратни**. Не се женят за чужденци и това е може би главната причина, че е запазен елитът.

Облеклото е националната носия. И досега е на мода антерията, особено към Горния Вайсал, Кара-Агач и Ботево. Традиционните цървули, навуща и червеният пояс са неделима част от носията на тавричанския българин. На главите и зиме, и лете носят овчи капи, но младежта ги избягва. Потури не носят, но тая дума е останала в речника на нашия българин. Носят вълнени, от домашна тъкан, панталони или гащи, както ги

наричат, тесни в дъното и крачолите. Те са по-скоро **украин-**ските казашки шаровари, отколкото прочутите български **поту-**ри. В облеклото на младежта повече личи влиянието на руската мода: бродирана бяла риза с огърлица, сламена паралия, широки шаровари, мушнати в чизмите. Националната част в облеклото си остава червеният пояс - но тесен, на четири пръста, и бродерията по огърлицата.

И накрая поместваме една коледна Богуславка, от която най-лесно ще се направят изводи за говора на българите в Таврия. Богуславката е записана в нашето село Преслав. Горедолу спазваме фонетичния запис.

„Ела старослово Вишни Боже, колкото Бог да помогне! Азъ жъ река по святъ Никола: вий, дружина, Бога славете.

- Амин - отговарят коледари.

Що сме кални друми пътували, тъмни нощи побивали, бързи кони погубили, сминни китки потрошили, черни чизми покаляли. Дорде идем до тоя стар станиник, то стана среднощ-полунощ. Ний рекохме, като стана среднощ-полунощ, жъ го заварим на съня и на спане, да го от сън събудим. Ний не го заварихме на сън, на спане, най го заварихме на рай Божя трапеза велика, ядеше, пиеше с мъки светци небесници, в полумедни панички, с позлатени лъжички. Ний като отидохме на негови равни двори, похлопахме и потропахме. Той, като ни чу и прочу, стана гол на глава и бос на крака, наметна тънко шубе, че си бръкна в сукняне джоби, че извади златни ключове, че отключи чимшир порти, че ни поведе в негови равни двори и ний му поиграхме ситно вито хорце, та му главнички потупкахме и му люлчица разлюляхме и му дечица разбудяхме. Ний рекохме, като му главнички потупкахме и му люлчица разлюляхме и му дечица разбудяхме, жъ й сърдит и гневен чуляка. Но той не бе сърдит и гневен чуляка, най беше от Бога Вишни благословен. Та запретна бели ръце, та ни дари добра дара, добра дара превит кравай, на кравая сребро и злато, и кръста Божий дукато. Кому брат злато съляло, кому брат сребро, та му се през прага преляло, та му двори оковало като зиме свети Иван с де-

бели ледове, есен Божа майка с дебели медове, като пролет свети Герге с шари агнята. Кобили му се окончили с белокраки кончета, крави му се отелили с белоглави теленца. Що били бегати, що били хвъркати! По земя бягали, по небе хвъркали, та стигнала Божа майка на стара вишня планина. На злат стол седеше, на трима братя делба делеше кому брат скутум, кому брат смутум, на тоя брат стар станиник нему се паднало Ямболското кило и половина. Той, като зе тва Ямболско кило и половина, та се прочу през триж девет кадънлъка - вит тешак, темян болярин. Още през праг не е прекрачил, та му довтасал от три села бъклички калеснички-малеснички: първата го кани да венчава млади момци с млади булки, втората да кръщава дребни деца еврейчета, да ги чини христенчета, третата да прощава млади булки. Той съ однася, однася като гора с листум, като вода с биструм, като сокол във вишине, като риба в дълбине, като избор момци с дълги пушки в дълги друми, като малка мома над бащини си равни двори: пременена, наредена, кован колан до плещите, вити грибни до лактете, минат пръстен -до ноктете, бел дукатник над веждите, ситен пиленж до петите. И тя се вива-превива и над другите присмива. Аз жъ река по свят Никола вий, дружина, Бога славете. Амин!

Тоя брат стар станинин, той ни дари добра дара, а Господ него още по-добра дара: дълговеки синове и доброчести дъщери. Синове му скутум отнисали, дъщери му скутум принисали. Та му отнели-принели девет чифта сиви-бели волови, та орали над път и под път, та изорали девет кадънлъка черна угар, та я сел жълта мудна пшеница. Как я сел и наричал: „Да растеш шестуред - седмуред, та да жънат млади момци кривошапци, млади моми кривовъйки.“ Тя не расла шестуред - седмуред, най ми расла седмуред - осмуред. Та жънали младоженци под мустаци, млади булки подбидени. Как жънали и трупали на малка нива рядком копне, на голяма честом копне. Под копнето вейчица, под вейчица люлчица, в люлчица детенце като бащино му златно пръстенче. Мина баща му, та го залюля, мина майка му, та го подои и нареча: „Нани,

нани ми синко! Да станеш като баща си на млади години, да обземеш прикован кривак и меден кавал, да тръгнеш по пътища и друмища да сечеш вити коли, да плетеш вити стръги, да прекарваш ваклумати овчици, избрани козици, да издоиш бяло мляко, да подсириш прясно сирене, да дочакаш пътници и друмници, да имат майка ти и баща ти из пътя и до пътя в рай да идат, в рай да бъдат.“

То не слуша, що майка му наръча. Най ми расло-порасло като баща му на млади години, та обзело прикован меден кривак и меден кавал, че тръгнало по белянки по дебели сенки, дето моми шев шият, годеници тънки дари белят, та се подпря на прикован кривак, та засвири с меден кавал, та ги лъга-облъга, та им сминове китки обзе, черни очи скърши. И тий му сълъгая-облъгая, та му ситно-ситно хорце поиграя, шева объркая, платно прегория, мътна вода наляха, телци не прибраха, крави не издоиха.

Де ги зачуха техните майки-загорки, та ги люто кълнаха: „Мари дъщи, клетки дъщи! Що сторихте, та направихте? Та шев забъркахте, платно изгорехте, мътна вода налехте, телци не прибрахте, крави не издоихте?“

Отговаря най-малката девойка-загорка: „Мари мале, стара мале! Колкото остаряваш, дважд ум губиш! От де дойде момче планинче, от де го вятър дове, от де го слънце догре. То се подпря на прикован кривак, та засвири с меден кавал, та ни черни очи скърши, сминови китки обзе и ний му се лъгахме-облъгахме, та му ситно хорце поиграхме, та шев забъркахме, платно прегорихме, мътна вода наляхме. Телци не прибрахме, крави не издоихме, като и вий с нашите бащи на млади години“.

Аз жъ река по свят Никола: вий, дружина, Бога славете. Амин! Колкото в синьо небе звезди, толкоз в тая къща чест и берекет, отъ нине и до века. Амин.“

ТРАГЕДИЯТА И ОЦЕЛЯВАНЕТО НА ЕДИН НАРОД

Българският народ е единствен в Европа, който претърпя огромни катаклизми в своята история - две национални робства, отнемането на вяра и националност, масови изселвания и физическо унищожение, но въпреки всичко оцеля и успя да се съхрани, без да промени родовото си име и без да забрави националния си корен. Все още!

През дългите дни на турското робство единствената надежда на българите е била Русия. Затова и всяка руско-турска война през XVII и особено през XVIII век е за тях поредната надежда за скорошно освобождение. В много от случаите обаче тя така си е останала напразна, като първоначалният ентузиазъм е последван от кервани бежанци, спасяващи се от отмъщението на поробителя.

Дълго време в нашата най-нова история и литература съдбата на тези българи и на техните потомци остава неизвестна за широката българска общественост. Действително до 1944 г. са издадени отделни сборници със спомени, научни изследвания и алманаси за Македония, Тракия и Добруджа. Значително по-малко е написано за българите, напуснали родните си места още през време на робството и заселили се в Банат, Бесарабия, и Таврия. Издадената през 1944 г. скромна книжка „Българи в Таврия“ представлява именно такъв опит за заличаване на пукнатината в родовата ни памет, като същевременно напомня на тогавашните български правителства за задълженията им към тази отломка от българския народ.

Самият автор е роден в таврическото село Орманджи (Инзово) на 27 ноември 1916 г. На 27 години след редица прекеждия, спасявайки се от германско военнопленичество и принудителен труд в немския тил, той успява да избяга. На 11 май 1944 г. Мишо Хаджийски се явява в българската легация в Букурещ. Оттам, снабден с официален паспорт, пристига в София.

В България дейността му е свързана с работа в комитетата за преселване на таврическите българи, макар че не са постигнати особени резултати в неговата дейност. Едва около 1 200 души от бесарабските и таврическите българи успяват да се завърнат в старата си родина, като част от тях по-късно са върнати обратно от българското правителство. Мишо Хаджийски печата много свои материали във вестниците „Днес“, „Зора“, „Вечер“ и списанията „Отец Паисий“ и „Просвета“. Първата книга на автора, предхождаща „Българи в Таврия“, е сборника му разкази „Пуста чужда чужбина“.

След 9 септември 1944 г. в живота на Мишо Хаджийски настъпва трагичен обрат. Арестуван вече веднъж на 26 септември 1944 г., той живее в тревога и страх за живота си. При опит за повторен арест на 7 декември с. г. той се самоубива.¹

„Българи в Таврия“ е едновременно и кратка история, и пътепис за съдбата на таврическите българи. Разделена общо на 7 части, книгата дава едновременно кратка и пълна представа за живота на бесарабските българи, преселили се в Таврия и станали родоначалници на таврическите българи. Чисто исторически са частите „Бежанци“, и „Размирни години“, в които се разглежда политическата история на таврическите българи. Съвсем точно, без каквото и да е пристрастие Мишо Хаджийски отдава дължимото на генерал Иван Никитич Инзов, началник на Южно-руския край, „дал на българите хубави земи и ливади, освободил ги от войниклък и данък“ след тяхното преселване в Южна Бесарабия. Там се създават и първите две български градчета Болград и Комрад. С признателност пише за великия руски император Александър II, помогнал с даряването на пари, храни и земя на 40 хил. бесарабски българи изселници, спася-

1 За биографичните и творческите данни на Мишо Хаджийски е ползвана статията на Лазар Георгиев „Забравен таврийски писател“ (в „Антени“ 30, 29 юли 1992 г.)

ващи се от теглото на дошлите отново на власт в Южна Бесарабия молдовски боляри. Съвсем друго е отношението към водената политика от Николай II и от съветската власт в годините след 1917 г., които, макар ѝ по различни пътища и чрез различни разпоредби и средства, целят асимилирането на таврическите българи. Отделено е и дъжжикомто на небезизвестния Нестор Махно, родом от този край, и на българина Кръстьо Раковски, направили необходимото според възможностите си за запазването на политическата и културна самостоятелност на таврическите българи.

В останалите пет части Мишо Хаджийски акцентува преди всичко на културното развитие на 28-те български селища в Таврия. От направения общ преглед читателят научава за дейността на четирите гимназии, четирите прогимназии, трите библиотеки, българския театър. Първото българско училище носи името Преславска българска семинария и е създадено още през 1875 г. След поредица закривания и възстановявания като българско училище просъществува до 1936 г., подготвяйки много учители за младите българчета.

С гордост авторът пише и за изстрадалите в този край българи интелектуалци, списвали вестници и автори на книги на родния си език. Свой дял в културния живот на таврическите българи има и държавният български театър в Одеса. Въпреки че през време на съществуването му нито един негов директор не е бил българин, за 10 години неговия състав изнася повече от 1 600 представления на български език. През есента на 1940 г. той гастролира из българските села и градове в Бесарабия. Предадено е и точно описание на бита и фолклора на таврическите българи, пренесли корена на своите предци от Ямболско, Сливенско и Елховско. Помалки групи преселници са от Търновско и Видинско, а отделни родове и от Македония.

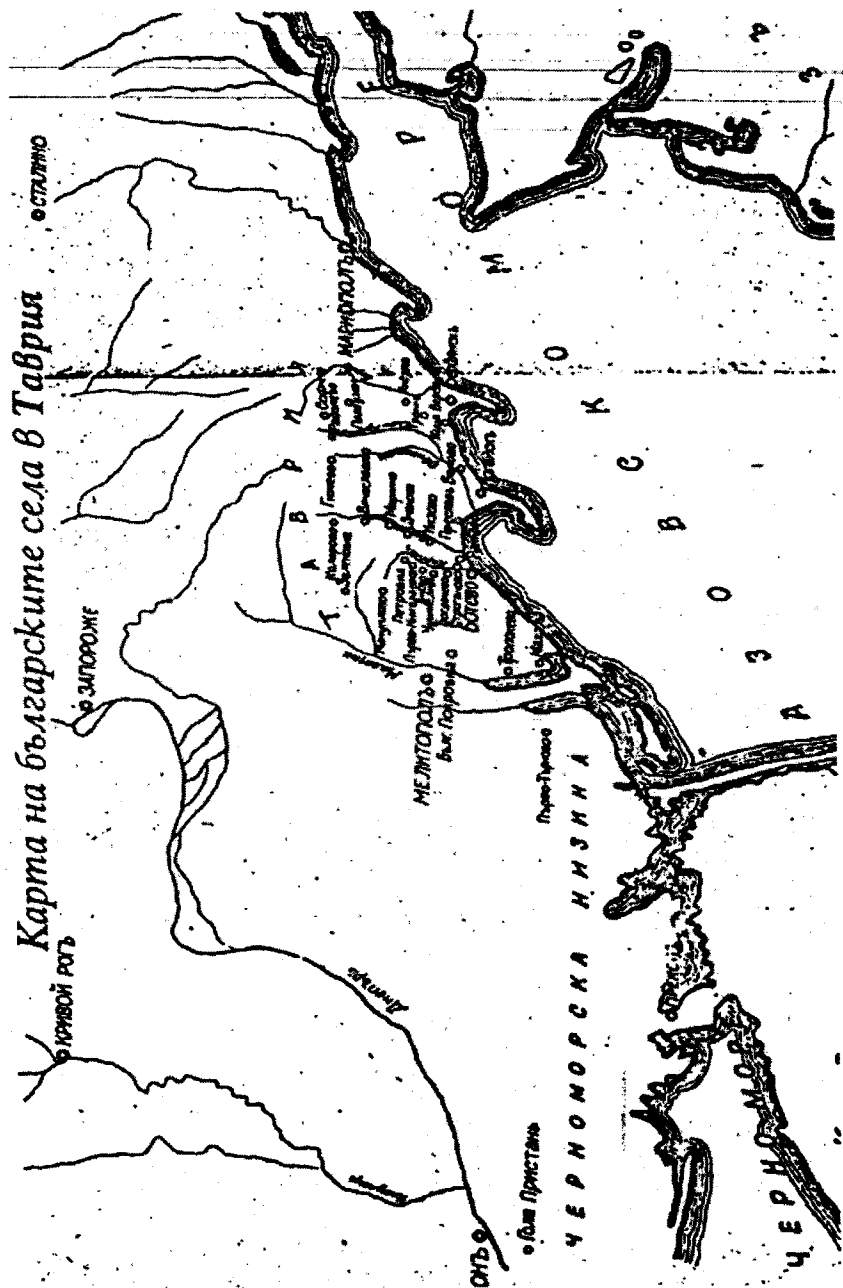
Като цяло книгата „Българи в Таврия“ е не само призна-

ние и преклонение пред извършеното от първите заселници в Таврия, но и опит да се ангажира вниманието на българското правителство и на цялата общественост със съдбата на таврическите българи, желаещи да се завърнат в отечеството си. Именно с такава цел е и приложеното в началото писмо до Н. В. Цар. Борис III, в което наред с кратък преглед върху историята на таврическите българи, на дадените от тях жертви и направените лишения, се отправя и молба те да бъдат приети в България, като им се даде земя за жилища и земеделие. Сред подписалите писмото на 20 април 1942 г. е и Мишо Хаджийски.

За по-добра географска ориентация на читателите към книгата е приложена и географска карта, даваща точна представа за местонахожденията на българските селища, а в текста всяко от тях е посочено с всичките си известни до 1942 г. имена.

Макар и малка по обем, книгата на Мишо Хаджийски е необходима за всеки българин, който поне засега няма от къде да научи за страданията и борбата за оцеляване на таврическите българи. Необходима е и за нашето собствено самочувствие като българи и родолюбци.

Стефан АНЧЕВ

СЪДЪРЖАНИЕ

До Н. В. Царя на Българите БОРИС III.....	3
БЕЖАНЦИ	7
СЕЛАТА В СТЕПТА.....	14
РАЗМИРНИ ГОДИНИ	28
УЧИЛИЩАТА	33
ДЪРЖАВНИЯТ ТЕАТЪР	40
КНИЖНИНА	44
БИТ И ПЕСНИ	52
ТРАГЕДИЯТА И ОЦЕЛЯВАНЕТО НА ЕДИН НАРОД	58

⊙ КРИВОЙ РОГЪ

Ингулецъ

Днѣпръ

ХЕРСОНЪ

ГОЛА ПРИСТАНЬ

МЕЛИТОП

бзд

ЧЕРНОМОРСКАЯ НИЗИНА

Първо - Търн

ПЕРЕКОПЪ

ЧЕРНО МОРЕ

К Р И М Ъ